

Іржавський М.В. Ставлення православних церков до екуменічного руху в Україні (1991-2022 рр.): богословський аналіз. / М. В. Іржавський/ Український Католицький Університет. Кафедра богослов'я; Наук. кер: доктор східних церковних наук Фігас Р. – Львів: УКУ, 2024. – 82с.

Анотація. У роботі розглянуто коротку історію становлення основних конфесій (УГКЦ, УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, ПЦУ), причини конфліктності на початку незалежності. Представлено ставлення до інших конфесій та екуменічного руху на основі подій, інтерв'ю, доповідей та документів українських православних церков протягом 1991 – 2022 років. Здійснено аналіз наявного досвіду екуменічних стосунків та запропоновано можливі перспективи для розвитку участі українського православ'я в екуменічному русі.

Ключові слова: екуменізм, українське православ'я, міжконфесійні стосунки, міжконфесійний конфлікт.

Abstract. Abstract. This work examines the brief history of the formation of major religious denominations (UGCC, UOC-MP, UOC-KP, UAOC, OCU), the reasons for conflict at the beginning of independence. Attitudes towards other denominations and the ecumenical movement are presented based on events, interviews, reports, and documents of Ukrainian Orthodox churches from 1991 to 2022. An analysis of the existing experience of ecumenical relations is conducted, and possible perspectives for the development of Ukrainian Orthodox participation in the ecumenical movement are proposed.

Keywords: ecumenism, Ukrainian Orthodoxy, interfaith relations, interfaith conflict.

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Кваліфікаційна робота на тему

**СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ДО
ЕКУМЕНІЧНОГО РУХУ (1991-2022 РР.): БОГОСЛОВСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Виконав студент 2-го курсу, групи ФБА-22М

Іржавський Максим Владиславович

Спеціальність: 041 Богослов'я

Освітньої програми: Богослов'я

Освітній ступінь: магістр

Керівник: о. Роман Фігас

доктор східних церковних наук

Рецензент: Дзюбанський Тарас

доктор богословських наук

Львів 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I: ВІДРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ КОНФЕСІЙ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ	5
1.1. Українське православ'я в кінці 80-их. на початку 2000-их років	5
1.2. Відродження Української Греко-Католицької Церкви.	13
1.3. Розвиток міжконфесійного конфлікту в Україні.	18
РОЗДІЛ II: ПРАВОСЛАВ'Я ТА ЕКУМЕНІЗМ: ДОСВІД 1992 – 2022 РОКІВ	25
2.1. Українська Православна Церква Московського Патріархату і її ставлення до інших конфесій.	25
2.2. Автокефальні українські православні церкви та міжконфесійний відносини.	30
2.3. Міжконфесійні стосунки Православної Церкви України.	38
РОЗДІЛ III: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКУМЕНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'І	46
3.1. Досвід ставлення Вселенського патріархату до екуменізму.	46
3.2. Сучасні суспільні виклики в Україні та реакція церковних спільнот.	51
3.3. Досвід міжконфесійних стосунків: підсумковий аналіз та перспективи.	59
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	70

ВСТУП

Актуальність: В кінці 80-х на початку 90-их років ХХ століття, під час розпаду СРСР та відновлення незалежності України, спостерігалось значне релігійне відродження. Почали з'являтися різноманітні конфесії та різні вірування. З оголошенням демократизації, постало і питання виходу з підпілля Української Греко-Католицької Церкви, почався розвиток рухів які виступали за національне відродження та незалежність. Виникла потреба і незалежності релігійного життя від зовнішніх впливів, відповідно і незалежність православної церкви.

Після проголошення незалежності, в Україні сформувались, та набули масштабності наступні традиційні церкви: три православні – Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП), а також Католицька Церква, яка була представлена, окрім Римо-Католицької (РКЦ), Українською Греко-Католицькою Церквою (УГКЦ) та Мукачівською Греко-Католицькою Єпархією (МГКЄ). Поруч з ними, в той же час активно розбудовувались, утворювались і інші конфесії та релігійні організації.

Після II Світової війни поживався розвиток екуменічного руху. Виникли і діяли різні екуменічні організації – Всесвітня Рада Церков (ВРЦ), Конференція Європейських Церков (КЄЦ), почали відбуватися різні двосторонні, багатосторонні офіційні діалоги. Більшість помісних православних церков світу активно долучились до цих рухів, чітко висловили свою позицію та бачення. Нажаль українське православ'я був ізольованим від цих подій, через перебування в радянській репресивній системі. І тому, ці світові досягнення не були доступні нам. В часи незалежності, церкви почали розбудовувати свої структури та вчитись діалогувати.

Метою дослідження комплексно проаналізувати ставлення українських православних церков до інших конфесій, протягом 1991-2022 років.

Ключовими завданнями дослідження є:

1. Дослідити офіційні документи українських православних церков: регламентуючі (статути, положення), постанови соборів (архієрейських та помісних), рішення Священих Синодів, звернення.
2. Проаналізувати доступну наукову літературу з даної тематики.
3. Розглянути думки окремих богословів, релігієзнавців, духовенства.
4. Проаналізувати освітню сферу діяльності Церков.

Об'єктом дослідження є українське православ'я, представлене Українською Православною Церквою Московського Патріархату (УПЦ МП), Українською Автокефальною Православною Церквою (УАПЦ), Українською Православною Церквою Київського Патріархату (УПЦ КП) та, з 2019 року, Православною Церквою України (ПЦУ).

Предметом дослідження становлення та розвиток екуменічних взаємин православних церков.

Хронологічними рамками дослідження є період 1992 – 2022 років, але задля розуміння історичного контексту є згадування й про попередні роки.

Методи дослідження. У дослідженні використовувався метод комплексного аналізу, синтезу, хронологічно описовий метод, методи узагальнення та історизму.

Огляд джерел та літератури. Основним джерелом дослідження позиції Церков були їх офіційні документи. Але також до уваги брались напрацювання релігієзнавців Людмили Филипович, Оксани Горкуші, Віктора Єленського, Мирослава Мариновича, документи Вселенського Патріархату, інтерв'ю ієрархів церкви. Також використовувались посібники та монографії, з історії українських церков, архієпископа Ігора Ісіченко, Анатолія Бабинського, Олександра Сагана, Ірини Преловської, та інших.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Кожен розділ має загальний вступ, три підрозділи, проміжний висновок.

РОЗДІЛ I: ВІДРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ КОНФЕСІЙ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Розглядаючи ставлення православних церков до екуменічного руху, варто почати з питання становлення релігійної мережі на початках незалежності України, адже історичний контекст розвитку церков та конфесій мав дуже великий вплив на їх формування та відносини між собою. Задля усвідомлення становища основних конфесій в Україні зараз, потрібно розглянути історію їх розвитку, становлення та структуризації. Оскільки основними конфесіями в Україні є православні церкви, та УГКЦ, то в цьому розділі буде коротко розглянуто формування українських православних церков та УГКЦ після відновлення незалежності. До кінця 80-х років, в Україні існувала одна православна церква, а Греко-Католицька була сильно знищена та репресована, і діяла в підпіллі, але вже після 90-х і до сьогодні, ситуація значно змінилася: довгий час в Україні існувало 3 православних церкви, а УГКЦ змогла стати справді потужною структурою. Оскільки перші роки незалежності були сповнені міжконфесійних суперечностей пов'язаних із майновими конфліктами, то не менш важливим є історичний опис цих конфліктів, а також усвідомлення головних причин, в чому можуть допомогти і певні статистичні дані.

1.1. Українське православ'я в кінці 80-их. на початку 2000-их років

В 1980-х роках, православ'я на теренах сучасної України було представлене Київським Екзархатом Російської Православної Церкви (РПЦ). Очолював цей екзархат митрополит Філарет (Денисенко) з 14 травня 1966 року.¹ З 1966, Київський Екзархат РПЦ відчував послаблення радянського тиску, і доволі активно розвивався: невеликим тиражем видавався «Православний вісник», в якому висвітлювалося життя Екзархату. Екзарх всієї України, митрополит Київський і Галицький Філарет був активним «дописувачем» цього видання. Єдиним діючим освітнім закладом на той час в Україні була Одеська духовна семінарія. Митрополит Філарет був учасником багатьох міжнародних

¹ Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*. Київ : Київська православна богословська академія 2010, с.348.

конференцій, зокрема брав участь у Всехристиянських Мирних Конгресах у Празі, та в 1977 році був одним з віце-президентів. В 1970 році, митрополит Філарет був головою делегації РПЦ, на всесвітній конференції «Релігія за мир» (м.Кіото, Японія).² Важливим моментом в історії Українського Православ'я, в ХХ столітті, є святкування 1000-річчя хрещення Руси-України. 29 квітня патріарх Московський і Всієї Росії Пимен та постійні члени Синоду РПЦ зустрілись з Генеральним секретарем КПРС Горбачовим, де за даними з «Журнала Московской Патриархии» №7 від 1988 року, зазначалося про високу оцінку Горбачовим миротворчої діяльності церкви.³ На цій зустрічі, був присутній і Митрополит Київський і Галицький Філарет, як очільник Київського екзархату, а також митрополити Олексій Рідігер, Ювеналій Поярков, Володимир Сабодан, Філарет Вахромеєв.⁴ На думку дослідника історії Православної Церкви, Олександра Сагана, не слід було очікувати великого «звільнення» релігії в Україні, бо це сприяло би національно-патріотичним рухам в УРСР.⁵ Це розумів Горбачов, і В. Щербицький вимагав від парткомітетів більш атеїстичного виховання в школах. Патріарх Пимен, в свою чергу, розумів, що послаблення тоталітарного тиску на релігію в Україні, може, в кінцевому результаті, призвести до автокефальних настроїв в Київському Екзархаті. А такі вже були. Олександр Саган говорить, що більшість заходів по святкуванню проходили в Москві і це зробило релігійну ситуацію в Україні ще напруженішою. Але й Київ не обійшло ювілейне святкування. Відбулось Всенічне бдіння у Володимирському соборі, яке очолив Єрусалимський патріарх Діодор, а літургія звершувалась в Києво-Печерській лаврі. Також була багатолюдна Хресна Хо́да.⁶ Спірним моментом була й сама дата святкування ювілею. Оскільки СРСР вважав себе єдиним наступником великої Російської імперії, а Російська Православна

² Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*, с.348-355.

³ *Встреча Генерального секретаря ЦК КПСС М.С. Горбачова с Патриархом Московским и всея Руси Пименом и членами Синода РПЦ // Журнал Московской Патриархии* 7 (1988) с.35.

⁴ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової Церкви в Україні*, с.385.

⁵ Саган О. *Вселенське Православ'я: суть, історія, сучасний стан*. Київ: Світ Знань 2004, с.698.

⁶ *Як відзначали у Києві 1000-літній ювілей Хрещення Русі розповіли його безпосередні учасники // <https://religions.unian.ua/orthodoxy/10187313-yak-vidznachali-u-kiyevi-1000-litniy-yuviley-hreshchennya-rusi-rozpozvili-yogo-bezposeredni-uchasniki.html>* (23.09.2023).

Церква вважала Київську митрополію своєю частиною, то святкування Хрещення Руси було призначене на дати вшанування «всіх святих в землі Російські просіявших». І Союз і РПЦ вважали це свято суто «російським».⁷ Свято 1000-річчя Київського Хрещення, радянською владою було використано з ідеологічною метою показати нерозривність історії та розвитку Росії, України та Білорусі. Ювілею було присвячено декілька наукових конференцій в Києві, Москві, Ленінграді. На відкритті конференції в Києві, 21 червня 1986 року митрополит Київський і Галицький Філарет Денисенко, в своїй доповіді, відзначив значення Києва в історії Руси:

«Стародавній Київ був центром Русі, що об'єднала всіх східних, тобто російських, слов'ян. В епоху святого рівноапостольного князя Володимира Київ ще не був тим прикордонним українським містом, яким він став у другій половині XIV століття, коли увійшов до складу Великого князівства Литовського й перетворився на місто України, тобто прикордонної смуги з татарами, як називали Київщину після її приєднання до Польщі в середині XVI ст.»⁸

В 1988 році в Москві пройшов Помісний собор РПЦ, який теж був приурочений до ювілею. Цей собор затвердив новий устав про управління РПЦ та прославив 9 святих, серед яких і українець – Паїсій Величковський.

Національні рухи в союзних державах набирали обертів. Попри дисципліноване і толерантне ставлення до РПЦ екзарха митрополита Філарета, відцентрові процеси позначилися і на православ'ї в Україні.⁹ В 1987 році був створений «Український культурологічний клуб», в який входили визволені політв'язні. У відкритому листі до президії Верховної ради СРСР, «УКК» вимагало відродження українських православної та католицької церков. Український історик та громадський діяч, депутат І-го скликання Арсен Зінченко, описує, що до автокефальних процесів в УРСР долучались як і патріотичні, дисидентські рухи зі священниками які пам'ятали автокефальний досвід, але також були і «засланці» з КДБ, які мали тримати контроль над автокефальними настроями. Як в 1920-их, так і зараз радянський режим, «де-

⁷ Чинякова Г. *Словесная икона Святой Руси*. // «Даниловский благовестник» 9 (1998), с.71-77.

⁸ Филарет, митрополит Киевский и Галицкий. *Тысячелетие крещения Руси // Тысячелетие крещения Руси: Междунар. церк.-ист. конференция/ Киев, 21-28 июля 1986 года*. Москва 1988, с.15

⁹ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової Церкви в Україні*, с.390

юре» дозволяв свободу совісті та релігій, але таємно діяв деструктивно для релігійності народів.¹⁰ Загалом анти-автокефальну, позицію очільника Київського екзархату РПЦ, митрополита Філарета, варто розглядати в контексті внутрішніх подій РПЦ: патріарх Пимен, на той час вже був доволі похилого віку і часто хворів. В РПЦ виникали певні ініціативи по зміні предстоятеля.¹¹ Митрополит Філарет (Денисенко) не міг про це не знати, бо був постійним членом Синоду РПЦ, і серед єпископату РПЦ, митрополит Філарет (Денисенко) був одним з найвпливовіших, тому, напевне, мав надії стати предстоятелем в майбутньому. 3 травня 1990 року помер патріарх Пимен (Ізвєков), і на помісному соборі РПЦ, який відбувся 7-10 червня 1990 року, в своїй доповіді засудив будь які автокефальні рухи в Україні, назвавши їх самосвятськими. А ці рухи вже структурувались в Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ), яку в історіографії називають УАПЦ III відродження. 15 лютого 1989 року на установчому з'їзді Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка священник Богдан Михайлечко звернув увагу присутніх на відступність ієрархів Екзархату РПЦ на цьому проукраїнському заході.¹² А вже 16 лютого 1989 року в Києві був створений «Комітет з відродження Української Автокефальної Православної Церкви в Україні» («як наступниці УАПЦ II-відродження, громади та єпархії якої існували у «вільному світі»). До цього комітету увійшли: о. Богдан Михайлечко, о. Мирон Сас-Жураківський, Сергій Набока, Євген Сверстюк, Анатолій Битченко, Микола Будник. Вони закликали утворювати регіональні комітети та поминати на літургії Вселенського патріарха Димитрія. 27 лютого 1989 року група львівських священників Київського Екзархату РПЦ звернулись то митрополита Філарета (Денисенка) з заявою про необхідність автокефалії від РПЦ, підписану протоієреєм Володимиром Яремою. Це потягнуло «розгляд справи» в єпархії владикою Никодимом Руснаком, але покарання, зважаючи на настрої не було. Проте спроби утворити громади на

¹⁰Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напрямку "Історія"*, Київ 2011, с.307.

¹¹Поспеловский Д. *Русская православная церковь в XX веке.* - Москва: Республика, 1995, с.405-407.

¹²Ісиченко І., архієпископ. *Історія Христової Церкви в Україні*, с.391-392.

Сході чи в Києві були безуспішними.¹³ Державні органи не зареєстрували статут парафії церкви св. Миколи Набережного, що на Подолі.¹⁴ 19 серпня протоієреї Володимир Ярема та Іван Пашуля, у Петро-Павлівському храмі м. Львів (вул. Личаківська, 82а), вперше відслужили літургію українською мовою та проголосили свій вихід з РПЦ. Клірик храму, отець Ярослав Чухній, попри підтримку автокефалії, не наважувався вийти з РПЦ, тож був переведений, до ще російського Преображенського Собору. Це рішення запустило процес відродження УАПЦ на Галичині. На початку осені було відомо про сотні парафій в УАПЦ, про одну в Луцьку та про Одеський регіональний комітет відродження УАПЦ.¹⁵ А вже в жовтні 1989 року у м.Львів відбувся собор мирян та священників УАПЦ який звернувся до єпископа Іоана Бондарчука, архієрея РПЦ на спокої, з проханням очолити їх рух.¹⁶ Владика Іоан займався пошуком можливостей відновлення ієрархії для УАПЦ: звертався до Молдавського ієрарха Володимира, і до Грузинського патріарха, але не отримав згоди. На ці автокефальні настрої реагувала і Москва, яка на Архієрейському Соборі 30-31 січня 1990 року, розширила права Київського Екзархату, утворивши Синод, та встановивши можливим використання назви «Українська Православна Церква Московський Патріархат (УПЦ МП)».¹⁷

Все ж, 31 березня 1990 року в місті Дрогобич, в храмі свв. Косьми і Даміана, за участі доволі спірного «єпископа Р-ПЦ» (Російська Істинно-Православна Церква) Вікентія Чекаліна та єпископа Луцького і Волинського Варлаама, в єпископи був поставлений рідний брат, свящ. Іван Бондарчук, в чернецтві Василій.¹⁸ Надалі було висвячено ще 6 єпископів, і зібрано перший Помісний собор УАПЦ, який прийняв статут, закріпив Патріарший статус своєї

¹³ Кавчак М., протоієрей. *Канонічне життя Української Автокефальної Православної Церкви в Україні протягом 1989-1999 рр. і шлях його виправлення // Діяння помісного собору УАПЦ.* (Київ, 14-15 вересня 2000р.). Київ 2000, с.48

¹⁴ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової Церкви в Україні*, с.393.

¹⁵ Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напрямку "Історія"*, с.309.

¹⁶ Саган О. *Вселенське Православ'я: суть, історія, сучасний стан*, с.701.

¹⁷ Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*, с. 389.

¹⁸ Там само, с.383.

церкви, та обрав патріархом «місцєблєустителя Київського митрополичого престолу» митрополита Мстислава (Скрипника), а «місцєблєустителем» було обрано Іоана Бондарчука,¹⁹ але Мстислав призначив своїм «заступником» єпископа Антонія Масєндича. В листопаді 1990 до України прибув патріарх Мстислав, і 18 листопада 1990 року, в Соборі святої Софії відбулась урочиста літургія та інтронізація.

Ці всі «автокефальні» події не могли не вплинути на процеси і діяльність в середині УПЦ МП, тому 9 липня 1990 року, Синод УПЦ МП, звернувся до Московського патріарха, з проханнями затвердження титулу для предстоятеля УПЦ МП «Митрополит Київський і всієї України», а також «удостоїти» Митрополита Київського титулом «Блаженнійший».²⁰ 27 липня до України приїхав патріарх Алексій II (Рідігер). Під час зустрічі, Леонід Кравчук, висловив підтримку сподіванням про незалежність УПЦ МП. А єпископи звернулися до Алексія з проханням про розширення церковно-адміністративної самостійності. Архієрейський Собор РПЦ, що проходив 25-27 жовтня, у відповідь на звернення Синоду, та реагуючи на виклик, надав УПЦ МП статус «самостійної і незалежної в управлінні». 28 жовтня 1990 року, патріарх московський Алексій особисто вручив грамоту «про самостійність і незалежність в управлінні» митрополиту Філарету, в Києві, під час літургії в Соборі святої Софії. Цей приїзд відбувався одночасно з Другими Всеукраїнськими Зборами Народного Руху України. Приїзд Рідігера супроводжувався протестами, і йому навіть довелось через «чорний вхід» заходити до Софіївського Собору.²¹ У грамоті було наголошено, що УПЦ МП є частиною РПЦ. Грамота була надана «пожиттєво обраному предстоятелю УПЦ» митрополиту Київському і всієї України Філарету.²²

Після проголошення незалежності України, 24 серпня 1991 року, митрополит Київський і всієї України Філарет скликав Синод, який ухвалив

¹⁹ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової Церкви в Україні*, с.399

²⁰ Прєловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*, с.385-390.

²¹ Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напрямку "Історія"*, с.314.

скликати Архієрейський собор для підготовки Помісного Собору. Архієрейський собор відбувся 6-7 вересня 1991 р. та призначив проведення Помісного Собору на 1-3 листопада 1993 року.²³ Цей собор став історичним для УПЦ МП, адже саме на ньому, після годинної доповіді митрополита Київського і всієї України, в якій він описав історію православ'я в Україні та аргументував можливість надання автокефалії, було вирішено, звернутися з проханням про автокефалію та сприяння визнанню іншими православними помісними церквами.²⁴ На митрополита Філарета почався тиск в пресі, зокрема в великотиражних російських виданнях, де його постать намагалися очорнити.²⁵ В лютому 1992 року проходить синод УПЦ МП, на якому від керування єпархіями звільняються єпископи Онуфрій Березовський (Чернівецький), Сергій Генцицький (Тернопільський), Аліпій Погрібняк (Донецький), за те, що вони відкликали свої підписи під проханням про автокефалію. З 31 березня по 5 квітня 1992 року, проходив Архієрейський Собор РПЦ, який вирішив перенести розгляд питання автокефалії УПЦ МП на наступний Помісний собор (1995 рік). Але на соборі, всі єпископи УПЦ МП, окрім трьох та митрополита Філарета, відмовились від ідеї автокефалії, імовірно піддавшись Російському тиску. Собор також вимагав від Філарета обіцянку звільнити Київський митрополичий престол, і очолити якусь іншу єпархію. В Києві 5 квітня відбувся Синод УПЦ МП, на якому було вирішено зібрати Собор УПЦ МП.²⁶ 30 квітня 1992 року, в Житомирі, пройшла нарада з 6 єпископів УПЦ МП, яку очолив єпископ Агафангел (Савін). Вони висловили вимогу негайно втілити постанови Архієрейського собору РПЦ (усунення від влади митрополита Філарета) та скликання Архієрейського собору УПЦ МП. Також вони оголосили про свій вихід з під керування митрополита Філарета. Синод РПЦ, доручив митрополиту

²³ Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*, с.392.

²⁴ *Собор Украинской Православной Церкви 1-3 ноября 1991 года* // <http://krotov.info/acts/20/1990/19911103.htm> (26.09.2023).

²⁵ Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напряму "Історія"*, с.317.

²⁶ Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*, с.397

Никодиму Руснаку провести Архієрейський собор УПЦ МП, на якому, 26-27 травня, було обрано митрополитом Київським єпископа Ростовського Володимира (Сабодана).²⁷ Таким чином РПЦ, повністю порушила і нівелювала всі раніше надані права самостійності та незалежності УПЦ МП, бо митрополит Київський мав обиратись з числа єпископату УПЦ МП, а також, повноваження скликати Синоди, Собори і головувати на них мав тільки Митрополит Київський Філарет, який був обрано пожиттєво. На Архієрейському Соборі РПЦ 11 червня 1992 року, єпископи УПЦ МП виступили зі звинуваченнями проти митрополита Філарета, через які Собор позбавив сану митрополита Філарета, та намісника Почаївської Лаври, єпископа Якова, за автокефальну діяльність.²⁸

25-26 червня 1992 року відбувся Всеукраїнський православний об'єднувчий собор який, шляхом об'єднання УАПЦ та вірної митрополиту Філарету частини УПЦ МП, утворив Українську Православну Церкву. Київського Патріархату (УПЦ КП), заочно обравши предстоятелем патріарха Мстислава, а митрополита Філарета, його заступником. Митрополит Антоній Масендич став керуючим справами УПЦ КП. Частина єпископів УАПЦ були відсутні, а сам патріарх Мстислав, з часом (24 жовтня 1992 р.), заявив про невизнання Собору 1992 року,²⁹ та перебуваючи в Україні, 24 грудня 1992 р., в Харкові провів нараду, де призначив керуючим справами УАПЦ архієпископа Львівського Петра Петруся.³⁰ Після смерті патріарха Мстислава (11 червня 1993), Помісний Собор УПЦ КП 21-24 жовтня 1993, після довгих суперечок обрав патріархом Володимира Романюка. Частина єпископів на чолі з Антонієм Масендичем (який найбільше боровся за сан патріарха) – «перейшли» в УПЦ МП, аргументувавши це безперспективністю визнання УПЦ КП іншими помісними православними церквами.³¹ 14 липня 1995 року помер митрополит

²⁷ Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напрямку "Історія"*, с.318.

²⁸ Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*, с.400.

²⁹ Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напрямку "Історія"*, с.321.

³⁰ Ісиченко І., архиєпископ. *Історія Христової церкви в Україні*. Харків: Акта, 2013, с.663

³¹ Клос В., протоіерей. *Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу*. Київ 2019, с.163.

Володимир Романюк. Чорною сторінкою історії українського незалежного православ'я та держави є «Чорний вівторок» 18 липня 1995 року – похорон патріарха Володимира, який супроводжувався побиттям вірних. 20 жовтня на Помісному соборі УПЦ КП Патріархом Київським і Всієї Руси став Філарет Денисенко.³²

В УАПЦ 5 вересня 1993 р., єпископом стає настоятель Петро-Павлівської парафії міста Львів, отець Володимир Ярема, який напередодні з дружиною прийняли чернечий постриг, в якому він отримав ім'я Димитрій. А вже 7 вересня 1993 року на Другому Помісному Соборі УАПЦ єпископа Димитрія Ярему було обрано патріархом.³³

Таким чином, на кінець ХХ століття в Україні існувало 3 православних юрисдикції: Українська Православна Церква Київського Патріархату на чолі з патріархом Філаретом, Українська Автокефальна Православна Церква та Українська Православна Церква Московського Патріархату.

1.2. Відродження Української Греко-Католицької Церкви

В 1980 році Українська Греко-Католицька Церква, яка діяла в підпіллі, стикається з кризою, яка зумовлена старінням духовенства, смертю єпископату, відходу людей до РПЦ. Хоч і створювались різні організації («Ініціативна група для захисту прав вірян і Церкви» Йосифа Терелі та Василя Кобрини), але вони не змінювали становища³⁴. В 1982 році помер Леонід Брежнєв, а в 1986 до влади приходить Михайло Горбачов, який оголосив демократизацію та «перестройку» економіки Союзу. Але в Україні й далі продовжував керувати соратник Брежнєва – Володимир Щербицький. Все більше з підпілля лунає і голос УГКЦ.³⁵

4 серпня 1987 було оприлюднено заяву спрямовану Івану Павлу II від єпископа Павла Василика, священників, монахинь та монахів, вірян. Заявники просили главу РКЦ про всебічне сприяння та допомогу у справі легалізації УГКЦ, у зв'язку з «перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що

³² Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напрямку "Історія"*, с.330.

³³ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*, с.652

³⁴ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, с.100.

³⁵ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*, с.602-603.

склалися, а також у зв'язку з ювілеєм 1000-ліття хрещення України». Серед підписантів: 2 єпископи – Павло Василик та Іван Семедій, 23 священники, 3 монахи, 9 монахинь, і 174 вірники.³⁶ В кінці 1987 утворюється Комітет захисту УГКЦ, який очолює правозахисник та звільнений політ'язень Іван Гель. Комітету вдалось організувати публічне богослужіння на Лисій горі, біля міста Золочів, 6 серпня 1989 року в селі Підлисса³⁷, вшановуючи ювілей Маркіяна Шашкевича. Спільнота молільників налічувала близько 50 тисяч.³⁸

Початком майбутніх глибинних змін в релігійній ситуації можна вважати 1988 рік – 1000-ліття Хрещення Руси-України. Закордоном проходять потужні святкування: освячення церкви-пам'ятника у Бельгії (м. Генк), відкриття пам'ятника князю Володимиру в Англії. 18-24 квітня у Равенні проходить Міжнародний конгрес присвячений Тисячоліттю. Спільнота вірян УГКЦ в Україні також намагалися провести молебень біля пам'ятника Володимиру Великому, але вірників розігнала міліція, а о.Михайла Гавриліва було затримано.³⁹ На святкування Тисячоліття Хрещення Руси до Москви прибуває делегація з Риму – кардинали Йоханнес Віллебрандс та Агостіно Казароллі.⁴⁰

На урочистому прийнятті з нагоди Тисячоліття в Москві кардинал Агостіно висловився на підтримку УГКЦ, а також він з кардиналом Віллебрандсом, зустрілись з єпископами УГКЦ Филімоном Курчабою та Павлом Василюком.⁴¹ Водночас в Римі, за участі українського єпископату та прочан проходять святкування Тисячоліття Хрещення. З цієї нагоди Іван Павло II звертається з апостольським посланням «Великий Дар Хрещення» (від 14 лютого 1988 року). Ще в першому пункті цього звернення Понтифік акцентує свою увагу на тому, що Хрещення Руси, яке відбулось в Києві зробило можливим поширення християнства на схід Європи «і навіть за Уралом»:

³⁶ Заява про вихід з підпілля групи українців католиків з України (1987 рік) // <https://docs.ugcc.ua/1150/> (20.06.2023).

³⁷ Відродження Церкви (1989) // <https://ugcc.ua/church/history/revival-of-the-church/> (20.06.2023).

³⁸ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, с.101.

³⁹ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*, с.606.

⁴⁰ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, с. 101.

⁴¹ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*, с.625

1. Великий дар Хрещення, прийнятий у Києві тисячу років тому, дав початок вірі і християнському життю серед народів Русі. З нагоди цієї історичної річниці церква свв. Апостолів Петра і Павла, а також вся католицька Церква співають Пресвятій Трійці пісню вдячності і слави за такий неоціненний дар, висловлюють свою велику радість, бо Хрещення, що було тоді прийняте, дало початок благовіствуванню Євангелія серед народів східної частини Європи і навіть за Уралом. З цієї події бере початок не тільки християнська, але також і культурна самобутність українського, російського і білоруського народів, і, відповідно, їхня історія.⁴²

В цьому ж апостольському посланні, св. Іван Павло II згадує багаторічні випробування які пережила ця церква. Також, не раз наголошується на екуменічній важливості Київської Церкви, яка за своє тисячолітнє існування, не раз намагалась відновити єдність з Апостольським престолом. Папа згадує митрополита Ісидора, учасника Флорентійського собору, та єпископат Київської митрополії, який взяв участь в Берестейському соборі.⁴³

В 1988 році, 10 липня у селі Грушів та 17 липня у селі Зарваниця відбуваються людні богослужіння з нагоди святкування Тисячоліття Хрещення Русі України.⁴⁴ Святкування проходили під проводом владики Павла Василика, отців Володимира Війтишина, Йосифа Мороза, Івана Сеньківа, Тараса Сеньківа (20 липня 2008 року в кафедральному храмі Успіння Пресвятої Богородиці у Стрию поставлений на єпископа-помічника Стрийської єпархії, нині єпарх Стрийський), Григорія Сімкайла, Миколи Сімкайла.⁴⁵

16 травня 1989 року на Арабаті в Москві розпочалось голодування вірників УГКЦ, яке очолили отці Григорій та Миколай Сімкайло (12 липня 2005 року в кафедральному соборі Воскресіння Христового м. Івано-Франківська поставлений Єпископом Коломийсько-Чернівецьким),⁴⁶ Володимир Війтишин (15 липня 2003 року у храмі Святого Архангела Михаїла в м. Коломия, поставлений єпископом - коад'ютором Коломийсько-Чернівецької єпархії. Нині – Архієпископ і митрополит Івано-Франківський),⁴⁷ Ігор Возьняк (17 лютого 2002 року в архікафедральному соборі Св. Юра відбулася архієрейська хіротонія

⁴² Іван Павло II. *Великий Дар Хрещення*. Апостольське послання, Рим 1988, п.1.

⁴³ Там само, п.7, 4.

⁴⁴ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*, с.623.

⁴⁵ *Відродження Церкви (1989)* // <https://ugcc.ua/church/history/revival-of-the-church/> (20.06.2023).

⁴⁶ *Владика Миколай Сімкайло* // <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-mykolay-simkaylo-449/> (20.09.2023).

⁴⁷ *Владика Володимир Війтишин* // <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-volodymyr-viityshyn-49/> (20.09.2023).

на єпископа-помічника Львівської архієпархії. Зараз архієпископ і митрополит Львівський)⁴⁸ та єпископи Филимон Курчаба, Софроній Дмитерко, Павло Василик. Протестувальники за ціль мали бажання передати звернення Михайлу Горбачову (голова Президії ВР СРСР), але його не було в Москві. Під час цих протестів Іван Гель та єпископи змогли дати декілька інтерв'ю закордонним медіа, і саме це не дозволило владі вчинити силовий розгін голодуючих. Голодування тривало до 14 жовтня.⁴⁹

Проте наймасовішою і найважливішою подією є багатотисячна хресна хода вулицями Львова до Собору св. Юра 17 вересня 1989 року. Люди вимагали легалізації УГКЦ та відкриття храмів. За різними даними зібралось від 100 до 200 тисяч людей. Під відкритим небом була звершена літургія, в якій співслужили 38 священників. Вірні зачитали звернення до секретаря КПРС Михайла Горбачова. На той час Собор св. Юра був у розпорядженні РПЦ.⁵⁰

29 жовтня отець Ярослав Чухній, клірик Преображенського собору м. Львів під час відправлення літургії поминав вже Папу Івана Павла II, замість патріарха московського Алексія. Опісля ж літургії, він заявив про перехід в УГКЦ. Після цього почалась хвиля переходів храмів з РПЦ до УГКЦ.⁵¹ Ці події, внутрішні повстання та акції, міжнародний розголос та зовнішній тиск посприяли офіційній легалізації УГКЦ. Також, це відбулось, і завдяки зустрічі Михайла Горбачова з Іваном Павлом II, що мала відбутись 1 грудня. 28 листопада 1989 виходить «Заява Ради у справах релігій від 20 листопада 1989 року про ситуацію в Західній Україні», в якій, зазначається:

Рада у справах релігій офіційно заявляє, що при умові беззастережного дотримання Конституції УРСР і законодавства про культу греко-католики можуть користуватись усіма правами, встановленими законом для релігійних об'єднань в Українській РСР.⁵²

⁴⁸ Владика Ігор Возняк // <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-igor-voznjak-48/> (20.09.2023).

⁴⁹ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*. с.103.

⁵⁰ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*, с.624.

⁵¹ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*. с.104.

⁵² *Заява Ради у справах релігій від 20 листопада 1989 року про ситуацію в Західній Україні...* // https://risu.ua/zayava-radi-u-spravah-religiy-vid-20-listopada-1989-roku-pro-situaciyu-v-zahidniy-ukrajini_n40220 (21.06.2023).

Поміж іншим, говориться про «незаконні захоплення» храмів у православних, та нібито, використання вірників в антирадянських, екстремістських акціях. Звісно ж, що певні відцентрові процеси не подобались керівництву Союзу, але все ж, воно повинне було, в силу перебудови та лібералізації, взяти під свій контроль ситуацію з УГКЦ. Зокрема, в заяві йдеться про голосування, та комісії спостерігачів, щоб люди вільно, без тиску визначалися з своєю конфесійною належністю.⁵³

1 грудня 1989 року в Римі відбувається зустріч Михаїла Горбачова та Папи Івана Павла II, де обговорюється встановлення дипломатичних зв'язків СРСР з Ватиканом. На цій зустрічі, голова Ради у справах релігій УРСР заявляє про зареєстровані Греко-Католицькі громади.⁵⁴ 23 січня 1990 року в Преображенському храмі відбувся церковний собор під проводом владики Володимира Стернюка, який оголосив незаконність ліквідації УГКЦ та репресії проти священнослужителів. Центром УГКЦ стає Собор св. Юра, який був повернутий УГКЦ 6 квітня 1990 року. А вже 30 березня 1991 року в Україну повернувся митрополит і верховний архієпископ Мирослав Іван Любачівський.⁵⁵

Після проголошення незалежності, в 1992 році у Львові, з 16 по 31 травня, вперше проходить Синод Єпископів УГКЦ, а 23-30 серпня 1998 року – Патріарший собор. Також 27-29 серпня 1992 року до Львова, з собору Софії в Римі, було перевезено останки митрополита Йосифа Сліпого, та перепоховано в крипті собору св. Юра. В 2000 році помер митрополит Мирослав Іван Любачівський, і наступним предстоятелем було обрано владику Любомиру Гузара. В 2002 році в Києві починається всенародне спорудження Патріаршого Собору та резиденції предстоятеля. 21 серпня 2005 року було перенесено резиденцію предстоятеля до Києва, а в 2011 завершено будівництво собору Воскресіння Христового.⁵⁶

⁵³ Заява Ради у справах релігій від 20 листопада 1989 року про ситуацію в Західній Україні.

⁵⁴ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*. с.104.

⁵⁵ Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*, с.624

⁵⁶ Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напряму "Історія"*, с.346.

Таким чином УГКЦ, через десятки років підпільної, позазаконної, мученицької діяльності, нарешті отримала легалізацію, і можливість вільно існувати. Хоча неофіційна позиція держави, залишалась в опозиції до УГКЦ, це видно з наступних підрозділів.

1.3. Розвиток міжконфесійного конфлікту в Україні

На початку 1991 року в Україні вже нараховувалось 10 810 релігійних громад, та було зафіксовано 35 конфесій, і надалі ця цифра зростала. В 1992 році вже було 52 конфесії та 13 019 громад, в 2000 році – 24 494 громади. Найбільшу кількість громад була в УПЦ МП – 9 049. Іншими ж основними конфесіями були УГКЦ – 3 317 громад, УПЦ КП – 2 781 громада, ВСЦ ЄХБ – 2 134 громади, П'ятидесятники – 1 196 громад, УАПЦ – 1 015 громад, РКЦ – 807 громад, Адвентисти 7 дня – 849 громад. Також, станом на 2000 рік, чітко вибудувалась регіональна структура релігійних організацій, в якій лідирував захід України. У Львівській області було найбільше громад – 2768 одиниць, в Тернопільській 1586 одиниць, на Закарпатті 1515 одиниць. Також високий показник був у Вінницькій (1417), Хмельницькій (1387), Івано-Франківській (1247), Рівненській (1192), Донецькій (1160), Київській (1794; разом з м. Київ) областях. Натомість на сході показники значно нижчі: Кіровоградська область – 412 одиниць, Миколаївська область – 456 одиниць, Харківська область – 490 одиниць, Сумська область – 510 одиниць, Херсонська область – 511 одиниць, Луганська область – 531 одиниця.⁵⁷ Внаслідок відзначення 2000-ліття Різдва Христового, в 2000 році, теж відзначалося певне зростання – 546 громад, 9 монастирів, 14 місій та 1 духовне управління⁵⁸ – але, після цього зростання громад набуває помірною характеру.⁵⁹

Статистичні данні від 2000-х років і надалі гарно репрезентує видання Бібліотеки Українського центру економічних і політичних досліджень

⁵⁷ Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2001 року. // *Людина і світ* 1 (2001) с.35-42.

⁵⁸ Головні напрямки діяльності Державного комітету у справах релігій з реалізації державної політики щодо релігій та релігійних інституцій в Україні (січень – травень 2000 р.) // *Людина і світ* 5 (2000) с.25-27.

⁵⁹ Релігійна ситуація в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми. // *Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин*. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку», Київ, 8 лютого 2011 р., с.3-62.

імені Олександра Разумкова «Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр. (Інформаційні матеріали).

Зокрема станом на 2000-рік віруючим себе назвали 57,8 відсотків опитаних людей. До православ'я ж себе відносило 66% опитаних людей. Греко-католиками себе визнають 7,6%, Римо-католиками та протестантами, відповідно 0,5% та 2,0% опитаних. 15, 3 відсотків віруючих не відносять себе до жодного з віросповідань. До УПЦ МП в 2000-ому році себе віднесло 9,2%, а до УПЦ КП 12,1%. «Просто православними» себе вважали 38,6% опитаних. Тих хто відвідують богослужіння було 49,4% опитаних.⁶⁰

Тривале перебування українського народу в різноконфесійних державах, тоталітарний тиск на віру «опіум для народу», атеїстичний напрям СРСР є історичними передумовами міжконфесійних конфліктів в Українській державі. Кандидат історичних наук Оксана Смержевська, в навчальному посібнику «Релігійно-церковне життя України (кінець ХХ – початок ХХІ) дає таке визначення міжконфесійному конфлікту:

Релігійні (міжконфесійні) конфлікти – це своєрідне віддзеркалення ситуації в суспільстві загалом. Такі конфлікти можуть виникати внаслідок економічної, політичної, соціальної нестабільності, недосконалості державно-церковних відносин, відсутності належної законодавчої бази регулювання релігійно-церковної діяльності; втручання політичних сил в проблеми релігійно-церковного життя й навпаки; невирішеності майнових проблем релігійних організацій, зокрема, передачі культових споруд, земельних ділянок для будівництва храмів тощо. ... Міжконфесійні (авт., конфлікти) – наявність чвар та непорозумінь між різними конфесіями, навіть одного релігійного спрямування.⁶¹

В журналі УЦЕПД «Національна безпека і оборона», в статті «Церква і суспільство в Україні: проблема взаємовідносин» в сфері міжцерковних конфліктів вирізняється три рівні суперечок:

- Суперечності між традиційними церквами та новітніми релігійними рухами. Тут православні, греко-католицька та римо-католицька церкви стали в оборону новітнім рухам, особливо ж

⁶⁰ Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000-2021. // Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр. Інформаційні матеріали. Київ 2021, ст.33, 39, 43, 47, 122.

⁶¹ Смержевська О. Релігійно-церковне життя України (кінець ХХ – початок ХХІ ст). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ-Ніжин 2011, с.76-77.

нехристиянського спрямування. Також, цю супротивну позицію підтримувала і громадськість – 59,6% проти. Натомість же, ці новітні рухи, звинувачували традиційні церкви в релігійній дискримінації.

- Суперечності між традиційними церквами різних віросповідань
- Суперечності між церквами одного віросповідання.⁶²

Ці конфлікти переважно супроводжуються майново-фінансовими питаннями, упередженістю та нетерпимістю. Також в «міжправославному» конфлікті основними причинами були мова богослужінь, устрій (залежна/незалежна).⁶³ На думку професора Олега Турія труднощі у відносинах католиків та православних полягали у намаганнях дати відповідь на питання власної ідентифікації, яке з часом переходить в намагання підкреслити свою ідентичність відрізненням себе «ми – не вони», яка в певних загостреннях переходить в «тільки ми – а не вони».⁶⁴

Стосовно ж інших релігій (переважно нетрадиційних вірувань та протестантських деномінацій), то вони, не маючи можливості апелювати історичними аргументами (як православ'я чи католицизм – Володимировим хрещенням, чи «давністю»), обрали інший важіль впливу – показати своє вчення в позитивному ключі. Оскільки відродження традиційних церков католицизму та православ'я було сповнене низкою розколів, то ці нові течії скористались цим, позиціонуючи себе поза конфліктами і тримаючи нейтралітет, привабили багатьох нових послідовників.⁶⁵ Громадськість же вважала причинами конфліктів жагу до влади церковних ієрархів (39,4% опитаних), а також суперечки через майно та будівлі (22,5% опитаних). Серед причин також наводились: політика (19,9%), національне питання (10,9%).⁶⁶

Серед чинників напруженості найбільшу роль відігравали майнові суперечки, через недостатнє забезпечення культовими спорудами. Майно яке

⁶² Церква і суспільство в Україні. // Національна безпека і оборона 10 (2000), с.30.

⁶³ Сморгжевська О. Релігійно-церковне життя України (кінець ХХ – початок ХХІ ст), с.78.

⁶⁴ Томк М. (ред.) – Турій О. (ред.). Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності. Львів 2004, с.39-40.

⁶⁵ Филипович Л. Культура релігійного життя: вибрані праці. // Г. Филипович (упоряд.), А. Колодний (ред.). Київ 2016, с.89-90.

⁶⁶ Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000-2021, ст.33, 39, 43, 47, 122.

поверталось церкві, часто викликало спірне питання, до якої конфесії має повернутись культова споруда. В 1990 році кількість населених пунктів, де відбувались майнові конфлікти сягала 1 990 н.п. В 1991 році налічувалось вже 977 н.п., а в 2000 році – 258 населених пунктів. Попри зменшення конфліктних населених пунктів, надалі точаться суперечки серед найбільших, для традиційних церков, святинь українського народу (Києво-печерська Лавра).⁶⁷

Прийняте, з метою вирішення майнових конфліктів, в 1993 році доповнення до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», яке містило положення, навпаки відкрило шлях до захоплення споруд:

Культова будівля і майно, що є державною власністю, може передаватися у почергове користування двом чи більше релігійним громадам за їх взаємною згодою. За відсутності такої згоди орган виконавчої влади своїм рішенням визначає порядок користування культовою будівлею і майном шляхом укладання з кожною громадою окремого договору.⁶⁸

Такі суперечки ставались між громадами УПЦ КП та УПЦ в м. Острог, Рівненської області (1997 р.), с.Оришківці, Лановецького району, Тернопільської області (в березні 1999 р.). Силове зіткнення, в 1997 сталося між громадами УАПЦ та УГКЦ в селі Хом'яківці, Тисменецького району Івано-Франківської області. За відмову почергових богослужінь можна було втратити реєстрацію. Таким чином, станом на 1994 рік, в почерговому користуванні було 448 споруд, в 2000 році – 284 споруди. Експерти УЦЕПД вважають, що почергове використання має бути внутрішньою справою та домовленістю громад чи структур, і тільки за обоюсторонньою згодою.⁶⁹

Одним з найгостріших став міжправославний конфлікт: в 1991-1992 роках РПЦ, та її структурна частина УПЦ МП, розвивають тезу про «неканонічність та безблагодатність» УАПЦ, а після створення УПЦ КП в червні 1992 року, УПЦ МП поширює цю тезу на УПЦ КП. Почалась боротьба за першість та монополію в українському православ'ї.⁷⁰ Загострення конфлікту сталося 18 липня 1995 року.

⁶⁷ Церква і суспільство в Україні, с.39.

⁶⁸ Там само, с.41.

⁶⁹ Церква і суспільство в Україні, с.41.

⁷⁰ Єленський В. Розлам. Протистояння в українському православ'ї як конфлікт ідентичностей. // Людина і світ 6 (2000) с.2-10.

Цей день відомий як «Чорний вівторок» через бійки та протистояння під час похорону очільника УПЦ КП, патріарха Володимира Романюка, біля стін Софії Київської. Цей конфлікт отримав ще й суспільно-політичний вимір, бо саме силовики почали бити учасників процесії.⁷¹ Анафема проголошена РПЦ в 1997 році ще більше загострила стосунки між Київським та Московським патріархатами.⁷² 30 квітня 1999 року у Маріуполі озброєні металевими прутами та кийками особи напали на патріарха Філарета та віруючих людей.⁷³ У січні місяці в Києві розгорівся конфлікт між УПЦ КП та УПЦ МП навколо парафії Святого Михаїла в Дарницькому районі Києва. Знову ж таки через питання власності храму. На заходах присвячених 2000-літтю Різдва Христового, тодішній Президент – Леонід Кучма, визнав негативне значення міжправославного конфлікту не тільки для церков, але й для держави і суспільства.⁷⁴

Суперечки між традиційними церквами різного віросповідання найбільше виявляються, в перші роки незалежності, між православними та Греко-Католиками. Конфлікт між УПЦ МП та УГКЦ вже назрівав з кінця 1980-их років, адже відновлена та легалізована церква, почала претендувати на майно тоді ще РПЦ. Інколи місцева влада ж при вирішенні майнових конфліктів ставала на бік УГКЦ. Це критикувала, та зверталась по підтримку до керівництва держави, УПЦ МП. Ці майнові суперечки тривали і до початку 2000-их років. Це і спровокувало негативне ставлення УПЦ МП до приїзду папи Івана Павла II.⁷⁵

Вирішенню та зменшенню кількості міжконфесійних конфліктів допомогли різні об'єднання та позиція держави. В 1991 році відбувся Всеукраїнський міжрелігійний форум. На ньому були присутні представники найбільших конфесій, а також Голова ВРУ Леонід Кравчук. Практичним виміром стало

⁷¹ Триленко Л. *Події на Софійському майдані: рік по тому.* // *Людина і Світ* 7 (1996) с.2–5.

⁷² *Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко).* Итоговые документы Архиерейского Собора Русской Православной Церкви, Москва: Свято-Данилов монастырь, 18–23 февраля 1997 г. // https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uocmp_doc/34695/ (29.11.2023).

⁷³ Губар А. *Кривава п'ятниця у Маріуполі* // <https://ukrlit.net/lib/gubar/5.html> (30.11.2023).

⁷⁴ *Релігія і Церква в Україні: січень* // *Людина і світ* 1 (2000) с.34-38.

⁷⁵ М'якішченко І. *Міжконфесійні відносини та їх вплив на державотворчі процеси в Україні (1990-ті – 2010-ті).* Докторська Дисертація, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова 2021, с. 69 - 72.

продовження проведення регулярних нарад керівників релігійних організацій. Також було проведено всеукраїнська акцію «1996 рік – рік порозуміння, злагоди та творення на благо українського народу».⁷⁶ У грудні 1996 року, при Державному комітеті України у справах релігій, було утворено міжконфесійний дорадчо-консультативний орган «Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій», перше установче засідання якої відбулося 27 грудня 1996 року. Рада була покликана для сприяння міжцерковному діалогу.⁷⁷ 21 липня 1997 року з ініціативи керівників церковно-релігійних конфесій, за участі Президента, був підписаний Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних стосунках.⁷⁸

Підсумовуючи цей розділ, можна зробити висновок, що становлення релігійної мережі України після розпаду радянського союзу було сповнене складних подій. Православ'я зазнало розділень на три гілки: УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП. Спочатку в Київському екзархаті РПЦ (згодом УПЦ МП) з'явилися рухи, які відстоювали утворення чи проголошення незалежності Українського Православ'я. Зрозумівши, що не буде централізованого рішення, від Екзархату відділилася частина громад: вони утворили УАПЦ. З проголошенням незалежності, частина УПЦ МП об'єдналась з УАПЦ утворивши УПЦ КП. З часом, від нього відділилась частина єпископів, які не були згодні з участю митрополита Філарета (Денисенка) в житті УПЦ КП. Вони «відновили» УАПЦ. Все це супроводжувалося постійним тиском зі сторони РПЦ. Як УАПЦ так і УПЦ КП були незалежними церквами, але з різних внутрішніх причин залишались окремими структурами. УГКЦ пройшла ще складніший шлях, адже вийшовши з підпілля зіштовхнулася одразу зі спротивом всіх трьох православних церков. Одним з найбільш конфліктотворчих чинників на початку незалежності було питання майна. Кожна з Церков претендувала на монополію. Почалась боротьба

⁷⁶ Там само, с.70-71.

⁷⁷ Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Офіційне інтернет-представництво. *20 років на шляху діалогу та порозуміння.* // <http://www.vrciro.org.ua/ua/council> (02.12.2023).

⁷⁸ *Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних стосунках.* // https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_1997/lis_97_08/37463/ (03.12.2023).

за людей, а також за храми, яких не вистачало, адже багато релігійних споруд, в радянські часи були відібрані і використовувались не за призначенням. Стосовно ж майнових конфліктів між УГКЦ та православними церквами, було складніше, оскільки храми, які до ліквідації належали греко-католикам, з 1946 року використовувались православними. Також, одним з конфліктних аргументів, було питання залежності чи незалежності церкви, а також віронавчальні чи догматичні розбіжності. Протестанські ж рухи, представленні здебільшого другою хвилею протестантизму (п'ятидесятники, баптисти), яких з роками ставало все більше, були звинувачені у прозелітизмі, вони вдало користуючись суперечками традиційних конфесій, активно здобували собі прихильників.

РОЗДІЛ II: Православ'я ТА ЕКУМЕНІЗМ: ДОСВІД 1992 – 2022 РОКІВ
Православ'я в Україні, протягом 1991 – 2018 року було представлено трьома основними юрисдикціями: УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ. Ці 3 юрисдикції були розділені, між ними не було сопричастя, попри те, що всі три належали до однієї віри. Кожна з них, по окремоті, формувала своє відношення до інших конфесій, а також по різному реагувала на певні міжконфесійні виклики, приймала рішення. В 2018 році, внаслідок об'єднання УПЦ КП, УАПЦ, та деяких ієрархів УПЦ МП, утворилась Православна Церква України (ПЦУ), яка в 2020 отримала Томос про автокефалію. ПЦУ теж формує своє, де-факто, ставлення до інших конфесій. В цьому розділі буде розглянуто ставлення УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ, а також ПЦУ, до інших конфесій, та їх спроби подолати розкол православ'я в Україні. До уваги будуть взяті офіційні документи (за наявності), фактичні зустрічі, а також різноманітні медіа-приводи.

2.1. Українська Православна Церква Московського Патріархату і її ставлення до інших конфесій

УПЦ МП, хоч і мала певні ознаки автономної церкви в 1990 році, проте перебувала в підпорядкуванні РПЦ. Тому УПЦ МП не була об'єктом світового екуменічного руху, хоча її клірики часто були учасниками делегацій РПЦ на різних екуменічних майданчиках.⁷⁹ Ставлення до екуменічного руху, відповідно, варто розглядати в світлі документів РПЦ, але також і виходячи з реакції УПЦ МП в різних ситуаціях, розглядаючи її рішення.

Щоб визначити ставлення УПЦ МП до інших конфесій, вартує розглянути конфліктні ситуації, учасником яких була УПЦ МП. Частіше за все, вони мали два вектори – конфлікт з українськими католицькими конфесіями (УГКЦ та РКЦ), та конфлікт з православними церквами України, які були автокефальними: УАПЦ та УПЦ КП.⁸⁰ Другий вектор був сформований тим, що РПЦ не могла дозволити існування незалежної автокефальної церкви в Україні, оскільки від самого розпаду СРСР, Російська федерація, намагалася активно реабілітувати

⁷⁹ Мариневич М. *Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні Апокаліпсису*. Київ 2003, с.320.

⁸⁰ Палінчак М. *Історичні та канонічні аспекти отримання Томосу в Україні*. // *Регіональні студії* 21 (2020) с.82-88.

Союз та розпочала політику збирання «русских земель», і важливе значення в цьому мала й церква. Між РПЦ та РФ налагоджена потужна співпраця, а РПЦ, де-факто, є державною церквою.⁸¹ Оскільки УПЦ перебувала в єдності з РПЦ, то така позиція РПЦ, віддаляла і ставила УПЦ МП в конфронтацію як до УГКЦ, так і до УАПЦ та УПЦ КП. Оскільки УПЦ КП, УАПЦ обрали шлях більш пасторального та патріотичного служіння, то викликали певну незадоволеність в РПЦ, яка намагалась тримати релігійне життя в Україні в колі своїх інтересів. Обидві «національні» церкви, не були визнані світовою спільнотою, а для УПЦ, відповідно, були неканонічними і розкольницькими. Різний погляд на питання єдиної помісної церкви в Україні, був викликаний також, і своєрідним баченням об'єднання чи утворення єдиної церкви: в єдності з РПЦ чи без. УПЦ МП тлумачила канони, в доволі буквальному сенсі, без жодної поступки, дуже часто тлумачачи їх з вигодою для себе, а той же час, не беручи до уваги канонів, яких сама не виконувала. Православна Церква, стосовно канонів, має два принципи: акривію та ікономію. Ікономія – це принцип практичної користі, коли задля спасіння душі, дозволяється певний, некритичний відхід від канону. Натомість же, акривія – строге, буквальне, непоступливе, принципове виконання канону. Акривію прийнято застосовувати стосовно догматики та вчення, ікономію ж – в практичному житті церкви. Але РПЦ, відповідно і УПЦ МП, в поглядах життя православної церкви в Україні застосовують акривію, щоб зберегти свій ідеологічний вплив.⁸² Згідно такого погляду, УПЦ МП мала стати фундаментом, основою об'єднання, а інша сторона мала «покаятись і приєднатись».⁸³ В 1996 році була, навіть, утворена тристороння комісія між УПЦ КП, УАПЦ та УПЦ МП. Про можливість об'єднання, згадуючи цю комісію, тодішній ректор Київської Духовної Академії і Семінарії (КДАіС) УПЦ МП протоієрей Микола Забуга, говорив таке:

⁸¹ Маринovich М. *Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні Апокаліпсису*, с. 320.

⁸² *Смягчение канонических наказаний: икономия и акривия.* // https://pravlife-org.translate.google.com/content/smyagchenie-kanonicheskikh-nakazaniy-ikonomiya-i-akriviya?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (12.01.2024).

⁸³ Кагамлик С. *Ідея Української Помісної Православної Церкви: теорія і практика.* Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка 20 (2018) с.33-36.

Тристороння комісія Української Православної Церкви та двох розколів (виділення – авт.) провела ряд достатньо спокійних засідань. Всі стурбовані тим, що ми маємо. Те, що не нами зроблено, - нам переробляти. Ми не можемо висікти кістки Петра I за те, що він домігся перенесення юрисдикції з Константинополя до Москви, ми не можемо висікти кістки гетьмана Івана Мазепи, який брав у цьому безпосередню участь. Нам треба обернути це минуле у нормальне майбутнє.⁸⁴

Ще в 1995 році УПЦ МП сформувала свою позицію, на Священному Синоді в серпні. Перемовини можуть відбутись, тільки після припинення конфліктів стосовно громад та майна, виключення політичних факторів, неучасть в переговорах патріарха Філарета, а також діалог на засадах канонів.⁸⁵ Цю ж позицію було підкреслено і Священним Синодом 22 листопада 2006 року. Там же, зазначено, що єпископи та духовенство, які в «розколі» не можуть буду прийняті в здобутому там сані, та про «безблагодатність» священнодійства, адже УПЦ КП є не церковною, а суспільною організацією релігійного забарвлення.⁸⁶

Стосовно ж, ставлення до РКЦ та УГКЦ, сформованої концепції в УПЦ МП немає, але є певні інтерв'ю ієрархів, а також відповіді на ініціативи РКЦ чи УГКЦ. В 1998 році, за ініціативи католицького фонду «Pro Oriente», у Відні відбулася зустріч делегацій УПЦ МП та УГКЦ. Були засудженні силові дії у вирішенні спірних питань, а також виникли певні домовленості про можливість співпраці в соціальній сфері та роботі з молоддю.⁸⁷ Також, делегація УПЦ на цій зустрічі, намагалась монополізувати діалог з УГКЦ, спробувавши схилити УГКЦ до спілкування тільки з єдиною канонічною українською церквою.⁸⁸

В квітні 2000 року Синод УПЦ МП навіть заслухав звернення митрополита Любомира Гузара, і в квітні була створена двостороння консультативна комісія для діалогу з УГКЦ.⁸⁹ В консультативну групу від УПЦ МП увійшли: митрополит Володимир Сабодан, архієпископ Августин Маркевич, протоієрей

⁸⁴ Церква і суспільство в Україні, с.33.

⁸⁵ Там само, с.35.

⁸⁶ Звернення Синоду УПЦ про помісну Церкву в Україні від 23 листопада 2006 р. // https://risu.ua/zvernennya-sinodu-upc-pro-pomisnu-cerkvu-v-ukrajini-2006_n35544 (15.01.2024).

⁸⁷ Церква і суспільство в Україні, с.31.

⁸⁸ Маринович М. До аналізу віденської зустрічі делегацій УПЦ й УГКЦ. Вірюю 19-20 (1998), с.1-15.

⁸⁹ Церква і суспільство в Україні, с.31.

Миколай Забуга, ігумен Іоасаф Губень, протоієрей Дмитрій Григорак, Олександр Дробязко.⁹⁰

13-16 квітня 2000 року, в московському храмі Христа Спасителя, відбувся ювілейний Архієрейський Собор РПЦ. В ньому приймав участь і весь єпископат УПЦ МП. Відповідно й документ Собору «Основные принципы отношения Русской Православной Церкви к инославию», який був ухвалений, є обов'язковим і для УПЦ МП. Документ складається з 7 розділів. В них викладена позиція РПЦ стосовно інших християнських церков. В ній є декілька цікавих ключових принципів. В пункті 1.1 йдеться про те, що Православна Церква є істинна Церква Христова, створена Самим Господом, стовп і утвердження істини, а також, вона несе відповідальність за поширення Євангелія. З цього пункту надалі розвинеться вся концепція. Головною ціллю Православної Церкви документ визнає відновлення єдності християн, але наголошується (пункт 2.3), що справжня єдність можлива тільки в лоні Єдиної Святої Соборної Апостольської Церкви, якою в пункті 1.1 названо Православну Церкву. Тобто – єдність можлива тільки в єдності з РПЦ. Також, РПЦ не визнає рівність деномінацій, оскільки прямо називає «інославно» - «отпавшие», а шляхом до єдності вказується покаєння, навернення та оновлення. (пункт 2.7) Думку про те, що всі розділення є фактором людського непорозуміння і наслідком нестачі любові, РПЦ вважає неприйнятною. Головною ознакою і показником повної єдності є спілкування в Таїнствах, Євхаристійна єдність. Найцікавішими є 3 та 4 розділи. Адже там зазначена ціль РПЦ в її спілкуванні з неправославними християнами, і головною задачею, в пункті 3.1, є постійне і наполегливе свідчення істини, яка виражена в переданні, хранительницею якого є Православна Церква. Це завдання покладене на кожного члена Церкви, і обов'язком кожного християнина є проповідування цієї істини також і тим, хто «покинув її». (пункт 3.2). Діалог з «інославно», згідно з документом, покликаний пояснити еклезіологічне самоусвідомлення Православної Церкви, і

⁹⁰ Журнали засідання Священного Синоду УПЦ 17 квітня 2000 року // <https://sinod.church.ua/2014/01/11/zasidannya-17-kvitnya-2000-roku/> (15.01.2024).

показати правильність, саме, православного вчення. Будь які поступки у вірі чи догматиці виключено. Важливе значення надається обміну досвідом через навчання богословів РПЦ в основних центрах «інославної» богословської науки, а також прийняття богословів з інших конфесій в навчальних закладах РПЦ. В пункті 5.2 зазначені умови участі РПЦ в діалозі. Православна Церква не може брати участь в діалозі, якщо процедура чи правила вимагають: відмовитись від традиції чи вчення Православної Церкви, не свідчити про себе як про єдину істинну Церкву, правила та процедура передбачають принцип більшості, а спосіб прийняття рішень не враховує еклезіологічне самоусвідомлення РПЦ. Окремий розділ документу присвячений ставленню РПЦ до інших християнських конфесій на своїй «канонічній території». Інші конфесії повинні відмовитись від прозелітизму, чи «переманювання» вірян у свої громади.⁹¹

Окрім вище розглянутого документа, для цілісності, варто розглянути деякі заяви, коментарі та висловлювання, що стосуються католиків та УГКЦ. Серед цього всього зустрічаються як заяви про налаштованість на конструктивний діалог, так водночас і звинувачення в прозелітизмі, експансії, чи навіть звинувачення УГКЦ у війні.

23-27 червня відбувся візит папи Івана Павла II в Україну. Напередодні відбувались масові пікети вірян УПЦ МП проти такого приїзду. Організатором цих приїздів був Валентин Лук'яник - голова Союзу православних братств. Сам же «Союз православних братств» був російською організацією. 21 червня, в четвер 10 тисяч вірян УПЦ МП мітингували проти приїзду понтифіка. А 3 тисячі вірян УПЦ МП, з гаслами «Україні Папа Римський не потрібен» пройшли від Київської Лаври до Верховної ради. Лук'яник, також, погрожував зібрати пікети і в сам день приїзду Папи та заблокувати Софіївський Собор та Києво-Печерську лавру.⁹²

⁹¹ *Основные принципы отношения Русской Православной Церкви к инославию*// Юбилейный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви 2000 г. // <http://www.patriarchia.ru/db/text/418840.html> (01.12.2023).

⁹² *Синдром Кучми виявився заразливим* // <https://www.pravda.com.ua/news/2001/06/21/2982976/index.amp> (01.12.2023).

У 2006 році минуло 60 років від Львівського собору 1946 року, на якому радянська влада ліквідувала Греко-Католицьку Церкву. Для УГКЦ це трагічна сторінка історії, сповнена фальсифікаціями, терором, розстрілами. В 2006 році українські церкви надіслали свої листи. УПЦ МП, 9 березня, опублікувала «Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви до пастви й українського народу з нагоди 60-річчя повернення греко-католиків в лоно Православної Церкви». Де говорить про те, що радянський режим, використав «давнє і дуже щире бажання» греко-католиків «возз'єднатися з Православ'ям», за що нібито «уніати на початку 90-х років минулого сторіччя відплатили чорною невдячністю». Саме звернення написано так, ніби РПЦ зробила певну послугу «греко-католикам».⁹³ В 2016 році, в честь 70-ліття Львівського собору, відділ зовнішніх церковних зав'язків УПЦ МП, опублікував коментар, який не сильно відрізнявся від Звернення Синоду 2006 року. В коментарі знову наголошується на «неправильності» Берестейської унії. А Львівський собор висвітлюється як добровільне і щире приєднання Греко-Католицької Церкви до РПЦ.⁹⁴

2.2. Автокефальні українські православні церкви та міжконфесійний відносини

З 1992 року і до 2018 році в Україні існувало дві автокефальні, але невизнані іншими помісними православними церквами, церкви: УПЦ КП та УАПЦ, які кілька разів намагались об'єднатись, що не вдавалось з різних причин. Кожна з них, розвиваючись як окрема структура, по різному розвивала і своє бачення. Якщо УПЦ КП була широко представлена в усіх регіонах України, то УАПЦ була переважно на Заході, і конкурувала з УГКЦ. Розглядаючи ставлення до екуменізму та міжконфесійної єдності в УПЦ КП варто звертати увагу більше на зустрічі, рішення та висловлювання, оскільки офіційних документів, які би чітко відображали позицію – немає.

⁹³ Димид М., протоієрей. *Послання Церков з нагоди 60 річчя Львівського Псевдо-собору. Критичний аналіз.* // https://risu.ua/poslannya-cerkov-z-nagodi-60-richchya-lvivskogo-psevdo-soboru-kritichniy-analiz_n50281 (05.12.2023).

⁹⁴ *Коментар ВЗЦЗ УПЦ з нагоди 70-ліття Львівського собору 1946 року.* // <https://vzcz.church.ua/2016/03/10/komentar-vzcz-upc-z-nagodi-70-littya-lvivskogo-soboru-1946-roku/> (06.12.2023).

На Помісному соборі УПЦ КП 20-22 жовтня 1995 року, було обрано митрополита Філарета Денисенка патріархом Київським і всієї Руси-України. На прес-конференції після собору 23 жовтня, патріарх Філарет заявив, що УПЦ КП готова змінити своє ставлення до УГКЦ, та розпочати «діалог любові» бо обидві церкви мають спільне історичне коріння. Також було наголошено і на готовності до діалогу з православними інших юрисдикцій.⁹⁵

Дійсно, від обрання патріархом, патріарх Філарет висловлював доволі лояльну позицію тим подіям в УГКЦ, які УПЦ МП засуджувала. Наприклад, коментуючи майбутній приїзд папи Івана Павла II до України, в 2001 році, патріарх Філарет, в інтерв'ю «Радіо Свобода» сказав:

Як Ви сказали, Папа перебуватиме в Україні на запрошення президента, і тому ми розглядаємо це, як державний візит. З другого боку, Папа є главою Римо-католицької церкви, а в Україні живе немало католиків, тому Папа відвідує і свою католицьку паству - я маю на увазі Українську Греко-католицьку і Римо-католицьку церкву. Виникає питання: чи має Папа право відвідати свою паству? Звичайно. Він відвідував паству в усіх країнах. Наша церква вважає, що немає жодних законних підстав забороняти Папі приїжджати до України як главі держави Ватикан і як пастирю.⁹⁶

На думку патріарха Філарета, приїзд Папи до України має велике й політичне значення, адже це свідчить про входження України до великої європейської спільноти. Як приклад, предстоятель УПЦ КП, загадав про Грецію, Румунію. А те, що УПЦ МП, протестуючи проти приїзду, називала Івана Павла II «антихристом», є фактом використання «темних» людей російською церквою, в своїх політичних цілях.⁹⁷ 26 травня 2004 року в Люблінському католицькому університеті відбулась міжконфесійна зустріч та наукова конференція з приводу православно-католицького діалогу та питання визнання Патріархату УГКЦ. Від УПЦ КП був присутній ігумен Євстратій Зоря. Він засвідчив, про неуспішність попередніх православно-католицьких діалогів, через те, що вони акцентувались на питаннях меж влади і впливу, з яких важко досягти згоди через догматичні розбіжності. Ігумен Євстратій нагадав висловлену патріархом Філаретом

⁹⁵ Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*, с.416.

⁹⁶ Патріарх Київський і Всія Руси-України Філарет для Радіо "Свобода": Політичне значення приїзду Папи в тому, що з цим візитом пов'язане входження України до Європейської спільноти // <https://www.radiosvoboda.org/a/876887.html> (07.12.2023).

⁹⁷ Там само.

пропозицію до Івана Павла II, при приїзді в Україну, про зміну акцентів з спроб досягнення богословської і організаційної єдності, на питання співпраці у питаннях моралі та духовних цінностей. Питання патріархату УГКЦ, Київський Патріархат вважає внутрішньо-конфесійним, і наголошує на праві Папи Римського – визнавати чи ні такий статус.⁹⁸

Загалом, позиція патріарха Філарета, відповідно і УПЦ КП, стосовно УГКЦ, формувалась на факті поділу між вселенським православ'ям та католицтвом. Зокрема, про це найкраще наголошується в листі-відповіді блаженнішому Любомиру Гузару:

Якщо в сфері суспільного служіння нам легше знайти порозуміння, то розв'язання питання інституційної єдності наших Церков наражається на перешкоди, подолання яких залежить від повноти Православної Церкви і повноти Католицької Церкви. Незважаючи на те, що наші Церкви несуть служіння серед одного й того ж українського народу, мають спільні витoki літургійної практики та інше, що може сприяти нашому об'єднанню, воно не зможе відбутися до того часу, доки не буде усунута головна перешкода – відомі розбіжності у розумінні християнського віровчення.⁹⁹

7 грудня 2007 року в приміщенні залу Вченої Ради інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ відбувалась Всеукраїнська науково-практична конференція «Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства». З доповіддю «Роль Православної Церкви у формуванні української самоідентичності» виступав ректор Київської Православної Богословської Академії (КПБА) УПЦ КП архієпископ Димитрій Рудюк. Владика наголосив в доповіді, що говорячи зараз про міжконфесійний мир та толерантність, варто визнавати справедливий історичний факт, що саме Православна Церква від початків християнства в Україні була носієм українського духу та української свідомості. А вирішення проблеми міжконфесійного протистояння в Україні, на думку владика, є постановня Єдиної Православної Помісної Української Церкви.¹⁰⁰ Вже 14 грудня того ж року, на засіданні Священного Синоду, УПЦ

⁹⁸ Міжконфесійна зустріч з приводу православно-католицького діалогу. // *Православний Вісник Київського Патріархату* 5-6 (травень-червень) (2004) с.23.

⁹⁹ Лист Патріарха Філарета до Глави УГКЦ Блаженнішого кардинала Любомира Гузара. // *Голос Православ'я* 6 (174) (2006) с.4.

¹⁰⁰ Рудюк Д., архієпископ. *Роль Православної Церкви у формуванні української ідентичності.* // *Православний Вісник Київського Патріархату* 11-12 (листопад-грудень) (2007) с.21-22.

КП ухвалила приєднатися до Екуменічної хартії.¹⁰¹ Це документ, ухвалений Конференцією Європейських Церков та підписаний в Страсбурзі 22 квітня 2001 року, проголошує факт розділення християн ненормальним явищем, та закликає всіх до співпраці, а також наголошує на принципі свободи кожної людини обирати свою релігію чи конфесію.¹⁰²

20 жовтня 2012 року на синоді звучало питання про практику УПЦ МП перехрещувати вірян, які прийняли Таїнство Хрещення в Київському Патріархаті. Відзначаючи високий рівень взаємодії з УГКЦ як в Україні так і в діаспорі, синод ухвалив лист до Блаженнішого Святослава, в якому просив висловити позицію УГКЦ стосовно таїнств УПЦ КП.¹⁰³

13 листопада 2014 року в Рівному був підписаний меморандум про єдину Україну та єдину Українську Помісну Православну Церкву, а також було вирішено утворити спільну робочу групу. Сторонами підписання меморандуму були Рівненська ОДА, Сарненська єпархія УПЦ МП, Рівненська єпархія УПЦ МП, Рівненська єпархія УПЦ КП, Рівненсько-Волинська єпархія УАПЦ, Луцький Екзархат УГКЦ. 4 пункт меморандуму засуджує розпалювання міжрелігійної ворожнечі і захоплення парафій.¹⁰⁴

Відрізнялася від УПЦ МП і позиція Київського Патріархату стосовно Львівського псевдособору 1946 року. У заяві Синоду з нагоди 70-ліття, зазначено:

З благословення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета Прес-центр Київської Патріархії засвідчує, що Київський Патріархат вважає так званий Львівський собор не проявом соборної церковної волі, а плодом пригнічення свободи віросповідання. Адже цілком зрозуміло, що зібрання лише окремої частини церковних діячів, заохочене і проведене світською владою з метою силою примусити всю Церкву до бажаних владі рішень, не може вважатися справжнім Собором.¹⁰⁵

¹⁰¹ Журнали засідань Священного Синоду УПЦ КП за 2007 рік // <https://web.archive.org/web/20160623173713/http://www.cerkva.info/uk/synod/132-synod-2007.html> (10.12.2023).

¹⁰² “Про Екуменічну хартію Європи”, яку вже цілком справедливо визначили як “історичний, безпрецедентний документ” // <https://www.radiosvoboda.org/a/875774.html> (15.12.2023).

¹⁰³ Журнали засідань Священного Синоду УПЦ Київського патріархату // Православний Вісник Київського Патріархату 9-10 (вересень-жовтень) (2012) с.19-20.

¹⁰⁴ У Рівному підписали меморандум про єдину Україну та єдину Українську Помісну православну Церкву (текст) // Православний Вісник Київського Патріархату 12 (грудень) (2014) с.11.

¹⁰⁵ Заява УПЦ КП з нагоди 70-ліття Львівського псевдособору // <https://kyrios.org.ua/news/uoc-kp/20697-zajava-ups-kp-z-nagodi-70-littja-lvivskogo-psevdosoboru.html> (16.12.2023).

Також в заяві було наголошено, на спільній гіркій історії, тоталітарного тиску на церкви проукраїнського спрямування. Важливим є заклик до взаємного прощення, задля спільного майбутнього.¹⁰⁶ Для утвердження міцної української держави, на думку патріарха Філарета, потрібно дві речі – міцна армія, та єдина Помісна Православна Церква. В цьому контексті, він підкреслював і важливість УГКЦ: «І якщо до неї приєднається Українська Греко-Католицька Церква, яка теж базується на державницьких засадах, то це буде в сумі велика духовна сила, яка перемаже».¹⁰⁷

Українська Автокефальна Православна Церква, яка залишилась чи відновилась, після утворення УПЦ КП, керувалась Помісним Собором, а між Помісними Соборами – Архієрейським. Священного Синоду в УАПЦ не було. 5-6 червня 1990 року відбувся Перший Помісний Собор. В зверненні до українського народу, Собор закликав: «Не шукаймо опікунів ні на Сході, ні на Заході, які століттями нас поневолювали». Також, серед рішень собору, було і висловлене офіційне «Ставлення Української Автокефальної Церкви до християнських Церков-сестер». УАПЦ заявляла про давні традиції віротерпимості в Україні, і наголошувала на пошануванні рівності всіх людей перед Богом, та вільності совісті. Також, зазначається, що Святий Дух дише, де він Сам Хоче. УАПЦ не називала себе єдиною істинною церквою, і визнавала, що ніхто не має права неподільно претендувати на Істину Христову, бо вона належить всім. У «Ставленні...» висловлена подяка всім християнським церквам, що сприяли духовному зміцненню українського народу. УАПЦ дякувала УГКЦ за духовну, патріотичну та культурну роботу, а протестантським церквам за поширення Слова Божого в найважчих умовах. Соборний документ засвідчує:

Ми впевнені, що кожна з цих Святих Церков вільна нести Христове Благовістя в усіх куточках нашої Батьківщини; кожна має право на свої храми, школи, друкарні тощо.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Помісна церква: коли почнеться реальне об'єднання // <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2017-01-20/pomestnaya-tserkov-kogda-nachnetsya-realnoe-obyedinenie/9651> (16.12.2023).

УАПЦерква соборно проголошує незмінно толерантне ставлення до всіх віровизнань, християнських конфесій та автокефальних церков і закликає до злагоди і любові.¹⁰⁸

І попри засвідчену толерантність до УГКЦ, все ж в постанові собору про відновлення монастирів, УАПЦ претендувала на Унівський монастир.¹⁰⁹

27-28 травня 1997 року відбувся Третій помісний собор УАПЦ. Він був скликаний, перед усім щоб відновити порядок та дисциплінованість всередині самої УАПЦ, після спроби владиками Петром Петрусем та Михаїлом Дуткевичем утворити автономну Галицьку єпархію, а також через спротив патріархові. Собор ухвалив багато змін до статуту, а також було заслухано кілька доповідей. В оновленому статуті, в пунктах 20.8 та 21.7 в яких йдеться про прийняття священника та диякона з інославної конфесії, в якій збережено апостольське спадкоємство, зазначено, що клірик має скласти Сповідання віри та священничу присягу, а також прийняти таїнство покаяння.¹¹⁰

14-15 вересня 2000 року проходив Четвертий Помісний Собор УАПЦ. Його очолював митрополит УПЦ в США Костянтин Баган. На цьому Соборі було заслухано звіт діяльності Патріархії УАПЦ. Зокрема, стосовно міжхристиянських стосунків Патріархія прозвітувала, про участь патріарха Димитрія у ВРЦіРО. На той час УАПЦ була представлена в Українському Біблійному Товаристві, Міжконфесійній раді християнської молоді. Разом з тим, у звіті засвідчено:

На жаль, ми ще не маємо досвіду праці в загальноправославних екуменічних комісіях і форумах, як теж і у Всесвітній Раді Церков. Але певний досвід двосторонніх відносин вже склався у стосунках з Українською Греко-Католицькою Церквою, Римо-Католицькою Церквою, Вірменською Апостольською Церквою, Лютеранською Церквою, Всеукраїнською радою євангельських християн-баптистів тощо. Взірцем і наукою в цьому стає позиція Вселенської Патріархії, українських Церков у діаспорі.¹¹¹

¹⁰⁸ Діяння Першого Помісного Собору УАПЦ 5-6 червня 1990 року // https://risu.ua/diyannya-pershogo-pomisnogo-soboru-uapc-5-6-cherвуnуа-1990-roku_n34568?fbclid=IwAR3VxGmkбEkOWETAXQYxBFfa_7G8Qn3mZ0wR5yWcl4d7Odo54Ki8eG-z3As (20.12.2023).

¹⁰⁹ Діяння Першого Помісного Собору УАПЦ 5-6 червня 1990 року.

¹¹⁰ Діяння Третього Поомісного Собору УАПЦ 27-28 травня 1997 // https://www.uaoc.lviv.ua/detalno/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=73&cHash=2c08237b268821e3977d1b58b9d62162 (20.12.2023).

¹¹¹ Діяння Помісного Собору Української Автокефальної Православної Церкви. Київ, 14 – 15 вересня 2000 року. Київ 2000, с.26–28.

Згідно звіту, попри канонічні обмеження в сфері сопричастя та співслужіння, нічого не заважає діленням з іншими Церквами інформацією про життя, літературою, досвідом українського православ'я, взаємно приймаючи і їх здобутки. Спільно з іншими традиційними церквами, УАПЦ відкидає насильство та засуджує діяльність тоталітарних сект та неорелігій. Патріархія наголошує на рівноправ'ї в сфері духовної опіки в школах, війську, в'язницях, лікарнях, називаючи це «істотним фундаментом солідарности».¹¹²

Також на Помісному Соборі була заслухана доповідь протоієрея Василя Сагана «На шляхах міжцерковного порозуміння: участь Української Автокефальної Православної Церкви в загальноправославному діалозі з іншими християнськими конфесіями та в екуменічному русі.» Серед головних підстав для ведення екуменічного діалогу наведено такі:

- 1) Необхідність свідчення про Православну Церкву сьогодні, як спадкоємицю древньої Апостольської Церкви;
- 2) Необхідність руйнування негативних стереотипів і уявлень як про Православ'я між інославною, так про інославною між православними;
- 3) Атеїзм, тотальна секуляризація суспільства, ріст окультних вірувань у світовому масштабі, що складають небезпеку для всіх християн і є поживним середовищем для негативних культів, в тому числі антихристиянського спрямування. В зв'язку з цим необхідно визначити спільні критерії у відношенні до них;
- 4) В діалозі з інославною православне свідчення, покликане любов'ю і бажанням розділити з іншими християнами повноту життя і спасіння у Христі.¹¹³

Отець Василь визнає, що УАПЦ є виключеною з світового екуменічного діалогу, зокрема через невизнання її та УПЦ КП Вселенським Православ'ям, називаючи це в певній мірі логічним, до подолання канонічних перешкод з помісними православними церквами світу. Незрозумілим є відчуженість від діалогу з УАПЦ протестантських спільнот, особливо коли ці спільноти, аргументують це канонами чи правилами, від яких відмовились, але схожими до наративів УПЦ МП. Також, в доповіді зазначається, що попри бажання РКЦ та УГКЦ співпрацювати в соціокультурних сферах, вони відкидають можливість богословського контакту, як з рівними, через невизнаність УАПЦ. Також, причиною ігнорування екуменічного руху, являється відсутність практики та

¹¹² Там само, с.26–28.

¹¹³ Там само, с.75-80.

досвіду. Лише коли архієпископ Ігор Ісіченко став керуючим справами Патріархії, були помітні певні зрушення, і владика Ігор очолював делегацію УАПЦ на XI Міжнародному міжконфесійному конгресі в Дурау (Румунія). Причиною формування антиєкуменічних закликів в ієрархії та духовенства УАПЦ, в доповіді називається, формування ідеї винятковості, «месіанства». Спротив єкуменічному рухові серед мирян, є не засудженням власне ідеї єкуменізму, а несприйняття спекулятивних дій навколо єкуменічного руху. І саме тому є необхідність позбутися недоліків в ставленні України до єкуменічного руху, серед яких є комерційний підхід до міжнародних стосунків (коли успіх міжнародних контактів вимірюється в наданні грошової допомоги чи гуманітарної допомоги), спроби розв'язання власних проблем невизнаності іншими церквами, кон'юктурність. Наприкінці доповіді було запропоновано певні практичні кроки.¹¹⁴

Серед ухвал собору, була й Ухвала №6 про «Участь Української Автокефальної Православної Церкви в загальноправославному діалозі з іншими християнськими конфесіями та в єкуменічному русі». Було прийнято рішення про розробку концепцію участі УАПЦ в діалозі з іншими християнськими Церквами та єкуменічному русі, утворити відділ зовнішньоцерковної діяльності при Патріархії, а опісля визнання Вселенським Православ'ям, подати заявки на вступ до ВРЦ та Конференції Європейських Церков. Також, Собор постановив відновити традицію тижня молитов за християнську єдність.¹¹⁵ В 2003 році, внаслідок незгоди з діями Архієрейського собору УАПЦ, який зосередив владу в руках митрополита Мефодія Кудрякова, від УАПЦ відійшла Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ на чолі з архієпископом Ігорем Ісіченко. Причиною цього стала відмова УАПЦ та митрополита Мефодія визнавати митрополита УПЦ в США (Вселенський Патріархат) Костянтина Багана духовним главою, згідно з заповітом патріарха Димитрія та постановами Четвертого Помісного

¹¹⁴ Діяння Помісного Собору Української Автокефальної Православної Церкви. Київ, 14 – 15 вересня 2000 року. Київ 2000, с.75-80.

¹¹⁵ Діяння Помісного Собору Української Автокефальної Православної Церкви. Київ, 14 – 15 вересня 2000 року. Київ 2000, с.105.

Собору. Вірним заповітові лишився владика Ігор. В 2006 році було зареєстровано статут Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ(оновленої) (ХПЄ УАПЦ(о)).¹¹⁶ А 18 березня 2020 відбувся собор ХПЄ УАПЦ(о) на якому було оголошено про ліквідацію та входження в Харківський екзархат УГКЦ.¹¹⁷

2.3. Міжконфесійні стосунки Православної Церкви України

Розглянувши звернення Президента України Петра Порошенка, Верховної Ради України, єпископату УПЦ КП та УАПЦ, та невеликої кількості єпископів УПЦ МП, Вселенський Патріархат розпочав процедуру відновлення єдності українського православ'я та надання Томосу про автокефалію. Після Синоду Вселенського Патріархату 27-29 листопада 2018 року, патріарх Варфоломій надіслав всім єпископам УПЦ КП, УАПЦ та УПЦ МП запрошення на Об'єднавчий Собор 15 грудня 2018 року, який мав обрати предстоятеля єдиної Православної Церкви України. Митрополит Онуфрій Березовський, очільник УПЦ МП, отримав лист про те, що після Об'єднавчого Собору, він не зможе більше носити титул «митрополит Київський». Перед початком Об'єднавчого Собору Українського Православ'я відбулись помісні собори УАПЦ та УПЦ КП, на якому ці дві церкви прийняли рішення про саморозпуск та ліквідацію. Об'єднавчий Собор проходив у Софійському соборі, і на ньому головував митрополит Гальський Емануїл Вселенського Патріархату. На соборі було утворено Православну Церкву України (ПЦУ) шляхом об'єднання, а предстоятелем обрано митрополита Епіфанія Думенко та ухвалено установчі документи церкви. Вже 6 січня Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Епіфаній отримав Томос про автокефалію Православної Церкви України з рук вселенського патріарха Варфоломія. 3 лютого, в Софійському соборі, відбулась інтронізація Блаженнішого митрополита Епіфанія. Згодом ПЦУ визнали Олександрійська, Кіпрська, Елладська православні церкви. Єпископи УПЦ МП які не послідували Томосу втратили свою канонічну

¹¹⁶Бабинський А. *Українська Автокефальна Православна Церква* // https://risu.ua/ukrajinska-avtokefalna-pravoslavna-cerkva_n33544 (22.12.2023).

¹¹⁷ Невелика православна церква оголосила про входження в УГКЦ // https://lb.ua/society/2020/03/19/453034_nebolshaya_ppravoslavnaya_tserkov.html (22.12.2023).

чинність на територію України, і Вселенський патріархат визнає їх як єпископів, які проживають в Україні.¹¹⁸

Як зазначено в статуті ПЦУ прийнятому 15 грудня 2018 року:

Православна Церква України є частиною Єдиної, Святої, Соборної та Апостольської Церкви та невід'ємно єдиною з Матір'ю Великою Христовою Церквою в Константинополі і через неї з усіма іншими Православними Автокефальними Церквами.¹¹⁹

Таким чином, на даний час на території України діє Православна ПЦУ, яка є єдиною канонічною, УПЦ МП та УПЦ КП, яка не зареєстрована державою, та відновлена патріархом Філаретом в червні 2019, через конфлікт з ПЦУ та незгоду з Томосом.

29 жовтня 2019 року, Синод ПЦУ, під головуванням Блаженнішого Епіфанія, Митрополита Київського і всієї України, ухвалив рішення утворити Синодальну Комісію з міжхристиянських відносин. Головою комісії був призначений митрополит Львівський і Сокальський Димитрій Рудюк, заступником митрополит Переяславський і Вишневський Олександр Драбинко.¹²⁰ На Синоді ПЦУ від 5 грудня 2019 року, за поданням митрополита Димитрія, був затверджений наступний склад Синодальної комісії з міжхристиянських відносин: преосвященний Митрофан, єпископ Харківський і Богодухівський; протоієрей Георгій Коваленко, ректор «Відкритого православного університету Святої Софії-Премудрості»; протоієрей Петро Зуєв, Київська єпархія; протоієрей Микола Біляк, Львівська єпархія; протоієрей Назарій Лозинський, декан Львівської Православної Богословської Академії; священник Ростислав Воробій – Переяславсько-Вишневська єпархія, секретар комісії; священник Сергій Бережний – Переяславсько-Вишневська єпархія; Валентин Грибенник; Костянтин Сігов, кандидат філософських наук; Андрій Смирнов, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного університету «Острозька

¹¹⁸ Православна Церква України: шлях крізь віки (Короткий історичний нарис) // <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya/> (23.01.2024).

¹¹⁹ Статут Православної Церкви України // <https://www.pomisna.info/wp-content/uploads/2019/05/statut-ptsu.pdf> (23.01.2024).

¹²⁰ Журнали засідання Священного Синоду від 29 жовтня 2019 р. // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-29-zhovtnya-2019-r/> (23.01.2024).

академія».¹²¹ До сьогодні відбулась тільки одна зустріч комісії, яка носила більш установчий характер – 16 грудня 2019 року.¹²²

14 грудня 2019 року в митрополичих палатах при Софійському соборі в Києві, під головуванням Митрополита Київського і всієї України Епіфанія, відбувся Архієрейський Собор ПЦУ, на якому було заслухано Доповідь предстоятеля. Митрополит Епіфаній підтвердив, що з УГКЦ, РКЦ, єпархією Вірменської Апостольської Церкви (ВАЦ), протестантськими конфесіями наявні добрі відносини. Але також, у відповідь на закиди опонентів, щодо порушення вірності Православ'ю, в доповіді було засвідчено наступне:

Тож необхідно підкреслити, що загальновідомою є різниця між Православною та Католицькою Церквою, між якими немає євхаристійного єднання в силу відмінності у віровченні, зокрема у важливих догматичних питаннях. Ми не хочемо ані перебільшувати, ані применшувати значення цих відмінностей – лише констатуємо факт їхньої наявності.¹²³

Питання, які розрізняють ПЦУ та УГКЦ і РКЦ є глобальнішими за контекст України, і стосуються не тільки відносин в Україні, через це не може бути вирішеними питання єдності Православної та Католицької Церков. І попри бажання співпраці в усіх можливих сферах, питання загальної єдності розглядається у відповідності до вчення Православної Церкви та у згоді з всіма помісними православними церквами. Важливим завданням для ПЦУ є збереження міжконфесійного миру в Україні та не допущення ворожнечі чи протистояння на релігійному ґрунті.¹²⁴ 27 липня 2022 року Священний Синод ПЦУ погодився з принципами конституції Конференції Європейських Церков та доручив предстоятелю, митрополиту Епіфанію, розпочати процес набуття членства в Конференції Європейських Церков.¹²⁵

¹²¹ Журнали засідання Священного Синоду від 19 листопада та 5 грудня 2019 р. // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-19-lystopada-2019-r/> (24.01.2024).

¹²² Перше засідання Синадальної Комісії з міжхристиянських відносин // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-povunu/pershe-zasidannya-synodalnoyi-komisiyi-z-mizhhrystyyanskyh-vidnosyn/> (24.01.2024).

¹²³ Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 14 грудня 2019 р. // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhiyerejskomu-sobori-14-grudnya-2019-r/> (24.01.2024).

¹²⁴ Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 14 грудня 2019 р.

¹²⁵ Документи засідання Священного Синоду 27 липня 2022 р. // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-27-lypnya-2022-r/> (24.01.2024).

На Архієрейському соборі від 15 грудня 2020 року, в доповіді митрополита Епіфанія, знову було засвідчено факт існування догматичних відмінностей, які є причиною відсутності євхаристійного єднання, а також було підкреслено, що окрім відмінності в юрисдикції, є й відмінності у віровченні. Загалом, в цій доповіді були знову повторені ті ж ключові моменти, що й на Архієрейському соборі 2019 року.¹²⁶

На наступних Архієрейських соборах, та на першому, від часу отримання Томосу, Помісному Соборі ПЦУ, що проходив 27 липня 2023 року в Софії Київській, міжконфесійним стосункам та екуменічному рухові увага не приділялась. Протягом 5 років ПЦУ активно співпрацює з іншими конфесіями як в Україні, так і в світі. Митрополит Епіфаній був головою Всеукраїнської Ради Церков і Релігійних Організацій (ВРЦіРО) в 2020 році.¹²⁷ Також, ПЦУ, співпрацює з Українським Біблійним Товариством (УБТ). Добрі стосунки склалися з Главою УГКЦ Блаженнішим Верховним Архієпископом Святославом Шевчуком: відбуваються двосторонні зустрічі, на яких обговорюються питання двосторонньої співпраці в умовах війни.¹²⁸ З приводу календарної реформи відбувались зустрічі митрополита Епіфанія та верховного архієпископа Святослава, але серйозної співпраці не відбулось, і кожна церкви окремо приймала свої рішення.¹²⁹ В березні 2021 року, з нагоди 75-ліття Львівського псевдособору 1946 року, ПЦУ опублікувала заяву, в якій чітко окреслила, що вважає цю подію псевдособором, зазначивши:

...у Православній Церкві України вважають цей захід не проявом соборної церковної волі, а плодом пригнічення свободи віросповідання. Адже цілком зрозуміло, що зібрання лише окремої частини церковних діячів, заохочене і проведене світською

¹²⁶ *Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 15 грудня 2020 року* // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhiyerejskomu-sobori-15-grudnya-2020-roku/> (24.01.2024).

¹²⁷ *ВРЦіРО візьме участь у заходах з нагоди Міжнародного дня зниклих безвісти.* // <https://vrciro.org.ua/ua/news/uccro-meeting-july-2020> (24.01.2024).

¹²⁸ *Відбулася зустріч Предстоятеля ПЦУ з Главою УГКЦ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-zustrich-predstoyatelya-ptsu-z-glavoyu-ugkts/> (24.01.2024).

¹²⁹ *Відбулася зустріч Предстоятеля ПЦУ з Отцем і Главою УГКЦ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-zustrich-predstoyatelya-ptsu-z-ottsem-i-glavoyu-ugkts/> (16.02.2024).

владою з метою силою примусити всю Церкву до бажаних владі рішень, не може вважатися справжнім Собором.¹³⁰

Митрополит Епіфаній разом з представниками, очільниками інших християнських конфесій та церков, брав участь у заходах «Молитва за мир та благословення України», з нагоди 29 річниці відновлення незалежності України у 2020 році¹³¹, 30 річниці у 2021 році¹³², 31 річниці у 2022 році¹³³, 32 річниці у 2023 році¹³⁴, а також в міжконфесійній Молитві за мир в Україні, 9 квітня 2022 року, з блаженнішим верховним архієпископом Святославом УГКЦ, та представниками ВАЦ та РКЦ.¹³⁵

Добрі стосунки склались в ПЦУ і з РКЦ. У березні 2022 року в Україні перебував кардинал Конрад Краєвський – особистий представник папи Римського Франциска. 8 березня відбулась відеоконференція, в якій митрополит Епіфаній подякував Папі за підтримку України.¹³⁶ Також митрополита Епіфанія відвідували делегація РКЦ з Польщі 19 травня 2022 року,¹³⁷ німецька конференція єпископів РКЦ 3 червня 2022 року,¹³⁸ єпископська конференція Франції РКЦ 17 вересня 2022,¹³⁹ апостольський нунцій в Україні Вісвальдіс

¹³⁰ Заява з нагоди 75-ліття від часу проведення так званого Львівського собору 1946 року // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zayava-z-nagody-75-littya-vid-chasu-provedennya-tak-zvanogo-lvivskogo-soboru-1946-roku/> (16.02.2024).

¹³¹ Предстоятель взяв участь у міжконфесійному заході «Молитва за мир та благословення України» // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/81224/> (16.02.2024).

¹³² Предстоятель взяв участь у міжконфесійному заході «Молитва за мир та благословення України» // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-vzyav-uchast-u-mizhkonfesijnomu-zahodi-molytva-za-myr-ta-blagoslovennya-ukrayiny/> (16.02.2024).

¹³³ Предстоятель взяв участь у міжконфесійному заході «Молитва за Україну» // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-vzyav-uchast-u-mizhkonfesijnomu-zahodi-molytva-za-myr-ta-blagoslovennya-ukrayiny-2/> (16.02.2024).

¹³⁴ Предстоятель взяв участь у міжконфесійному заході «Молитва за Україну» // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-vzyav-uchast-u-mizhkonfesijnomu-zahodi-molytva-za-ukrayinu-2/> (16.02.2024).

¹³⁵ Міжконфесійний захід «Спільна молитва за Україну» <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mizhkonfesijnij-zahid-spilna-molytva-za-ukrayinu/> (16.02.2024).

¹³⁶ Відбулася розмова Митрополита Епіфанія з кардиналом Краєвським // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-rozmova-mytropolita-epifaniya-z-kardynalom-krayevskym/> (16.02.2024).

¹³⁷ Зустріч з делегацією єпископату РКЦ в Польщі // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zustrich-z-delegatsiyeyu-epyskopatu-rkts-v-polshhi/> (16.02.2024).

¹³⁸ Митрополит Епіфаній провів зустріч з делегацією Єпископської німецької конференції РКЦ // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-proviv-zustrich-z-delegatsiyeyu-epyskopskoyi-nimetskoyi-konferentsiyi-rkts/> (16.02.2024).

¹³⁹ Митрополит Епіфаній провів зустріч з делегацією Єпископської конференції Франції РКЦ // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-proviv-zustrich-z-delegatsiyeyu-epyskopskoyi-konferentsiyi-frantsiyi-rkts/> (16.02.2024).

Кульбокас.¹⁴⁰ 22 жовтня митрополит Епіфаній, перебуваючи з візитом у Польщі, відвідав архієпископа Краківського РКЦ Марка Єндрашевського.¹⁴¹ 23 січня 2023 року почався перший офіційний візит митрополита Епіфанія до Риму, в складі делегації ВРЦіРО. В рамках візиту відбулась зустріч та спільна молитва з Папою Римським Франциском¹⁴². Також, блаженніший Епіфаній зустрівся з кардиналом Куртом Кохом, префектом Дикастерії сприяння християнської єдності, на якій владика Епіфаній засвідчив відкритість до діалогу.¹⁴³

Співпрацює ПЦУ і з Англіканською Церквою. 7 липня 2022 року, перебуваючи з візитом у Лондоні, митрополит Епіфаній та заступник голови управління зовнішніх церковних зв'язків архієпископ Євстратій відвідали Архієпископа Кентерберійського Джастіна Уелбі у його офіційній резиденції – Ламбетському палаці. Владика Епіфаній та архієпископ Євстратій були присутні на денній євхаристії, яку звершив Архієпископ Кентерберійський.¹⁴⁴ Наступні зустрічі з архієпископом Джастіном Уелбі відбувались вже в Україні.

У квітні 2022, ПЦУ, подала заявку на вступ до Всесвітньої Ради Церков (ВРЦ). 31 серпня 2022 року в місті Карлсруе, в Німеччині відбулася 11 Асамблея ВРЦ, на яку була запрошена делегація ПЦУ, в якості офіційних спостерігачів. До делегації ПЦУ входили архієпископ Євстратій Зоря, секретар синодальної комісії з міжхристиянських відносин протоієрей Ростислав Воробій та представники православної молоді Олександра Коваленко і Роман Сігов.¹⁴⁵ 2 вересня перед планерним засіданням Асамблеї ВРЦ, яке було присвячене війні в Україні, коротку доповідь виголосив архієпископ Євстратій. В своїй доповіді він

¹⁴⁰ Апостольський нунцій в Україні відвідав Предстоятеля ПЦУ // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/apostolskyj-nuntsij-v-ukrayini-vidvidav-predstoyatelya-ptsu/> (16.02.2024).

¹⁴¹ Відбулася зустріч з архієпископом Краківським РКЦ // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-zustrich-z-arhiyepyskopom-krakivskym-rkts/> (18.02.2024).

¹⁴² У складі делегації ВРЦіРО Митрополит Епіфаній зустрівся з Папою Франциском // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/u-skladi-delegatsiyi-vrtsiro-mytropolyt-epifanij-zustrivsyaz-papoyu-frantsyskom/> // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/chleny-delegatsiyi-vrtsiro-buly-prysutni-na-molytvi-za-uchastyu-papy-frantsyska/> (18.02.2024).

¹⁴³ Зустріч Митрополита Епіфанія з кардиналом Куртом Кохом // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zustrich-mytropolyta-epifaniya-z-kardynalom-kurtom-koхом/> (18.02.2024).

¹⁴⁴ Блаженніший Митрополит Епіфаній зустрівся з Архієпископом Кентерберійським Джастіном Уелбі та відвідав Вестмінстерське абатство // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/blazhennijshyj-mytropolyt-epifanij-zustrivsyaz-arhiyepyskopom-kenterberijskym-dzhastinom-uelbi-ta-vidvidav-vestminsterske-abatstvo/> (18.02.2024).

¹⁴⁵ Делегація ПЦУ вперше бере участь в Асамблеї Всесвітньої Ради Церков // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/delegatsiya-ptsu-vpershe-berе-uchast-v-asambleyi-vsесvitnoyi-rady-tserkov/> (20.02.2024).

наголосив на ролі РПЦ у війні проти України, а також на важливості участі ПЦУ у ВРЦ.¹⁴⁶ Перебуваючи на 11 Асамблеї ВРЦ, 1 вересня 2022, делегація передала заявку на вступ до КЄЦ, її президенту пастору Крістіану Крігеру.¹⁴⁷

Як висновок, можна сказати, що православні церкви в Україні не мали офіційних документів, які чітко окреслювали би ставлення до екуменізму, чи до інших конфесій. Частково можна стверджувати, що такий документ був в УПЦ МП, яка підлягає під прийняті документи РПЦ, як її частина. Таким документом є «Основные принципы отношения Русской Православной Церкви к инославиям», який було проаналізовано. Також, УПЦ МП, в силу свого підпорядкування, не була самостійною одиницею екуменічного руху в світі. УПЦ МП скоріше перебувала в тіні РПЦ, і через певний вплив не мала можливості стати активним суб'єктом екуменічного руху. Також, варто зазначити, що УПЦ МП дуже часто сама ізольовувалась від діалогу, аргументуючи невизнанням Таїнств. Невизнанні автокефальні православні юрисдикції в Україні також не мали прийнятих офіційних концепцій. Оскільки вони були ізольовані від міжнародної православної, та й релігійної спільноти, вони не могли бути активними учасниками світового екуменізму. Але, цікавим фактом є те, що менш структурована та популярна УАПЦ більше уваги на своїх Помісних Соборах приділяла міжконфесійним стосункам та екуменізму. З часу відновлення незалежності, до утворення ПЦУ, три православні церкви в Україні були більше зосереджені на проблемі свого розділення та конкуренції. І хоч всі церкви висловлювали готовність до співпраці в соціальній сфері, серйозного богословського діалогу в Україні не відбувалось. Утворена у грудні 2018 ПЦУ позбавлена канонічної ізоляції, хоч і не має визнання всіх помісних церков через позицію РПЦ, та почала напрацьовувати своє більш відкрите ставлення до інших конфесій як в Україні так і в світі. На даний час, ПЦУ активно розвиває свої

¹⁴⁶ Виступ архієпископа Євстратія на засіданні Асамблеї Всесвітньої Ради Церков // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ua-en-vystup-arhiyepyskopa-yevstratiya-na-zasidanni-asambleyi-vsesvitnoyi-rady-tserkov/> (20.02.2024).

¹⁴⁷ ПЦУ подала заявку щодо членства у Конференції Європейських Церков // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ptsu-podala-zayavku-shhodo-chlenstva-u-konferentsiyi-yevropejskyh-tserkov/> (20.02.2024).

зовнішні та внутрішні міжконфесійні (єкуменічні) контакти, активно співпрацює з конфесіями в Україні, та хоче стати членом ВРЦ та КЄЦ. Проте ПЦУ не ініціює офіційного богословського діалогу, наголошуючи на тому, що проблема розділення християнства є глибшою за український контекст, тим самим ніби перекладаючи відповідальність.

РОЗДІЛ III: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКУМЕНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'І

ПЦУ – як одна з провідних конфесій в Україні, може стати лідером в позитивних змінах сучасної екуменічній співпраці в Україні. На такі перспективи впливають багато факторів як внутрішніх, так і зовнішніх. Оскільки ПЦУ позиціонується та намагається брати приклад з православних церков сфери впливу Вселенського Патріархату, то вона може стати більш відкритою до спілкування чи співпраці, на відмінну від того, якою є УПЦ МП, чи була УПЦ КП. Очевидно, що взірцем участі у екуменізмі, для ПЦУ може бути Вселенський патріархат, з його досвідом та напрацьованими документами. Саме тому одним з пунктів цього розділу буде аналіз основних позицій Вселенського Патріархату стосовно екуменізму. Також, одним з факторів формування майбутнього ставлення до екуменізму, неодмінно є вже набутий досвід пережитих соціальних потрясінь, наприклад, Революція Гідності, російсько-українська війна, пандемія Covid-19, та чи об'єднувались церкви перед цими викликами, чи навпаки, віддалялись. Проаналізувавши, можна окреслити певні чинники чи побачити певні перспективи екуменічного розвитку серед православних церков в міжконфесійних стосунках.

3.1. Досвід ставлення Вселенського патріархату до екуменізму

За приклад офіційної позиції вселенського православ'я, можна розглядати офіційні документи. Серед них документи Святого і Великого Всеpravославного Собору на Криті в 2016 році, а також, ухвалений у січні 2019 Священним Синодом Вселенського Патріархату, соціальний етос «За життя світу».¹⁴⁸

Святий і Великий Собор Православної Церкви – це епогей процесу співпраці помісних православних церков, який тривав 55 років. Цей Собор відбувся з 19 по 26 червня 2016 року на Криті. На соборі було представлено 10 з 14 Православних Церков: Константинопольська ПЦ, Александрійська ПЦ, Єрусалимська ПЦ, Сербська ПЦ, Румунська ПЦ, Кіпрська ПЦ, Елладська ПЦ, Албанська ПЦ, Польська ПЦ, Православна Церква Чеських земель і Словаччини. 4 Православні Церкви: Антіохійська, Російська, Грузинська, Болгарська –

¹⁴⁸ Хрисавгіс Й. *Православна Церква й соціальне вчення «За життя світу»* // <http://www.ecumenicalstudies.org.ua/ekumenichni-novini/2020/03/27/6175> (25.03.2024).

відмовились від участі у Соборі. Собор прийняв ряд документів серед яких: «Послання Святого і Великого Собору Православної Церкви православним людям і кожній людині доброї волі», «Стосунки Православної Церкви з іншим християнським світом», «Місія Православної Церкви в сучасному світі», «Важливість посту і його дотримання сьогодні», «Таїнство шлюбу та перешкоди до нього», «Автономія та спосіб її проголошення», «Православна діаспора».¹⁴⁹

В «Посланні...» Собор декларує відкрите ставлення до міжконфесійного та міжрелігійного діалогу. Метою і ціллю діалогу з неправославними християнами є обов'язок свідчення істини, а міжрелігійний діалог сприяє опору фундаменталізму декотрих релігій, а також розвиває взаємну довіру.¹⁵⁰

Соборний документ «Стосунки Православної Церкви з іншим християнським світом» я би розділив на дві частини. Важливо розглянути цей документ тому, що окрім висвітлення богословських підвалин діалогу, велика частина документу присвячена саме нормативній базі участі в різних діалогах. Також є кілька пунктів, зокрема, присвячені ВРЦ.

Згідно документу, Православна Церква, має своїм обов'язком сприяти єдності християн в усьому світі. Єдність Православ'я полягає в заснуванні Церкви Ісусом Христом та сопричасті у Трійці і таїнствах. Виражається ця єдність через апостольське преемство, спільну віру та святоотцівське передання. Православна Церква завжди наполягала на відновленні єдності християнства, і брала участь у можливих діалогах. Але ця єдність християн має відбутися в Єдиній, Святій, Соборній та Апостольській Церкві, і участь в двосторонніх чи багатосторонніх діалогах ведеться виключно з цієї позиції. Через діалог, Православна Церква, не змінює свою сутність, а навпаки динамічно свідчить про повноту істини у Христі тим, хто перебуває поза нею. Церква, не нехтує тими труднощами діалогу, але має надію, що Святий Дух, «доповнить те, чого

¹⁴⁹ Коваленко Г., протоієрей. «Собор Відкритого Православ'я». // *Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит*, 2016. Київ, 2016, с.5-7.

¹⁵⁰ *Послання Святого і Великого Собору Православної Церкви // Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит*, 2016. Київ, 2016, §3-4, с.11-12.

бракує».¹⁵¹ Порухення єдності Православної Церкви під приводом захисту істинного Православ'я, порушує її еклезіологічну природу, оскільки збереження істинності православної віри забезпечує соборність. Це зафіксовано в документі, на відповідь певних «антиєкуменічних рухів» в різних церквах (Російська, Грузинська, Болгарська) які під приводом захисту істинності Православ'я, рухаються до розділення. Важливим для будь якого міжхристиянського діалогу є порозуміння та любов. Будь які прояви прозелітизму, уніатизму є негативними, і шкідливими для розвитку діалогу.¹⁵²

Певні нормативні вказівки до участі Православ'я в двосторонніх та багатосторонніх діалогах містяться в §9-16. Сучасні двосторонні діалоги виражають одностайне рішення всіх помісних православних церков. Попри рішення якоїсь з помісних церков не надсилати представників до участі у діалозі, він триває далі, але перед початком діалогу чи сесії діалогу, відсутність помісної церкви має бути обговорена. Будь які діалоги періодично мають бути оцінені та розглянуті всеправославною спільнотою. Не всі проблеми чи перешкоди, які виникають під час богословських дискусій в Об'єднаних богословських комісіях, можуть бути причиною виходу однієї чи кількох помісних православних церков з діалогу. Але, якщо якась з помісних церков, відмовляється від участі, пояснюючи це серйозними еклезіологічними, канонічними, пастирськими, моральними аргументами, то вони повинні у письмовій формі повідомити Вселенський Патріархат та усі інші помісні православні церкви. Подальший розвиток цього діалогу, аж до його переоцінки, визначається всеправославним обговоренням. Метою ведення діалогів є подолання богословських розбіжностей та пошук спільних моментів. Повнота православ'я має належно інформуватись про хід та етапи діалогу. При виникненні невирішуваної богословської розбіжності, діалог варто продовжувати, зафіксувавши цю проблему, і повідомивши про неї помісні

¹⁵¹ *Стосунки Православної Церкви з іншим християнським світом // Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016. Київ, 2016, §1-8, с.17-19.*

¹⁵² Там само, §22-24, с.25-26.

православні церкви, аби вони могли спробувати знайти можливий варіант вирішення. Метою всіх діалогів є відновлення єдності. Діалог вважається завершеним коли голова Міжправославної комісії подає звіт Вселенському патріархові, який після згоди предстоятелів всіх помісних православних церков, оголошує про завершення діалогу. Якщо діалог завершився успіхом, то ухвалюється рішення про відновлення сопричастя на всеправославному рівні, при однакості всіх помісних православних церков.¹⁵³

ВРЦ присвячено §16 – 21 пункти документу. Помісні православні церкви приймають повну й рівну участь в роботі (ВРЦ). На прохання Міжправославної зустрічі в Салоніках (1998 рік), Всесвітня Рада Церков утворила Спеціальну комісію з православної участі у ВРЦ, яка запропонувала критерії, завдяки яким було утворено Постійну комісію зі співробітництва та консенсусу, і які були включені в Конституцію та Регламент ВРЦ. Для Православ'я є неприйнятними ідеї «рівності конфесій» чи єдність церкви як міжконфесійний компроміс. Єдність має бути не тільки у формі богословських угод, а повною і остаточною єдністю у вірі. Головним для участі Православної Церкви у ВРЦ, є положення Конституції ВРЦ, згідно якої учасниками можуть бути тільки ті, хто вірує у Господа Ісуса Христа як Бога і Спасителя згідно з Писанням і Триєдиного Бога згідно Нікео-Царгородського Символу Віри. Православна Церква обережно ставиться до питань віри та устрою, усвідомлюючи що неправославні церкви та конфесії відхилилися від правдивої віри Єдиної, Святої, Соборної й Апостольської Церкви.¹⁵⁴

Соціальний етос «За життя світу» розглядає ключові соціальні питання сучасного світу, серед яких соціальна несправедливість, бідність та багатство, війну та мир, насильство, права людини, наука та сучасні технології. Серед цих тем документу, є і окремий розділ присвячений екуменічним взаєминам та відносинам з іншими віросповіданнями (§50 – 60). Православна Церква є єдиною святою, соборною й апостольською Церквою, про яку написано в Нікео-

¹⁵³ Там само, §9-16, с.20-22.

¹⁵⁴ Там само, §16-21, с.22-25.

Царгородському Символі віри. «За життя світу» наголошує на тому, що саме в Православній Церкві є харизма яка не переривалася з часів Апостольського Собору в Єрусалимі, і вона є повною мірою кафолічним і єдиним Тілом Христовим, маючи всю повноту благодаті: таїнственну, віровчительну та пастирську. Православна Церква є не однією з Церков, а власне самою Церквою. Документ цитує слова отця Георгія Флоровського: «Ця віра апостольська, ця віра отцівська, ця віра православна, ця віра всесвіт тримає».¹⁵⁵

Любов та бажання ділитися духовним багатством традиції є причиною прагнення Православної Церкви до єдності з усіма християнами. Серед причин участі в екуменізмі соціальна концепція визначає бажання спілкування задля досягнення іншими спільнотами всієї краси православної віри, але в той же час відкидає мету навернення до культурного «візантизму». Важливою причиною спілкування з іншими спільнотами християн для Православної Церкви також є бажання переймати досвід, пізнавати багатокультурні і різноманітні прояви християнства, шукаючи єдності з усіма хто визнає Ісуса Христа. Виходити на зустріч іншому, та прагнути єдності – місія й обов'язок Православної Церкви.¹⁵⁶

Православна Церква не має права перешкоджати зусиллям які спрямовані на остаточну єдність християн. Попри видиму роз'єднаність та відсутність спілкування в Таїнствах, християни всіх спільнот повинні співпрацювати у справах милосердя, задля відновлення соціальної і громадянської справедливості. Хрещення у Святу Трійцю спонукає нас всіх, християн всіх спільнот, збиратися для спільної молитви, пробачати минулі образи та спокутувати помилки.¹⁵⁷

У особливо тісних стосунках перебуває Православна Церква з спільнотами, в яких збережене апостольське преемство, та спільне богослов'я Таїнств – давні Церкви Єгипту й Ефіопії, Церкви Ассирійської традиції,

¹⁵⁵ *Екуменічні взаємини та взаємини з іншими віросповіданнями. За з'єднання всіх Господеві помоліться // За Життя Світу: На шляху до соціального етосу Православної Церкви // <https://www.goarch.org/uk/social-ethos> (28.03.2024), §50.*

¹⁵⁶ Там само, §51.

¹⁵⁷ Там само, §52.

Англiканська та Римо-Католицька Церкви. Двостороннi диалоги з цими Церквами є важливими, i Православна Церква молиться за досягнення повної єдності з Церквою. Соцiальний етос наголошує на родинних стосунках i з iншими християнськими спiльнотами, а також значнiй участi Вселенського Патрiархату у ВРЦ.¹⁵⁸ Диалог є важливим ще й тому, що це є вiдображенням спiлкування мiж Богом i людством, через Исуса Христа (dia-logos). Оскiльки Слово Боже, тобто Исус Христос, невидимо, мiстично присутнiй в усiх людських стосунках та взаєминах, то диалог має поширюватись i на iншi релiгiї. Православна Церква вiдкрита до всього iстинного, що є i в iнших релiгiях, i її обов'язком є тлумачення iнших традицiй i поглядiв на основi Одкровення Божого. Участь у єкуменiчному русi вiдбувається не тiльки через солiдарнiсть чи етичнi мотиви, але й через те, що iншi спiльноти християн, через хрещення в iм'я Пресвятої Трiйци i збереження вiри Соборiв, мають спiльнiсть в багатьох аспектах вчення й Передання.¹⁵⁹

Православна Церква, в ставленнi до iнших релiгiй, проголошує, що iстинному Богови, поклоняються i нехристиянськi народи, але Особа цього Бога сяє в лику Исуса Христа. Православ'я, приймаючи участь в диалозі, готова переймати плоди культурних, iнтелектуальних i духовних надбань, як це робили першi Християни, запозичуючи та християнiзуючи фiлософськi, релiгiйнi та культурнi традицiї. Ведення спiльного диалогу зараз, важливе для спiльного запобiгання руйнiвному матерiалiзму, релiгiйному екстремiзму i фундаменталiзму.¹⁶⁰

3.2. Сучаснi суспiльнi виклики в Україні та реакцiя церковних спiльнот
Для України роки, окресленi темою наукової роботи (1991-2022), були сповненi багатьох соцiальних та полiтичних викликiв: Помаранчева революцiя, Революцiя гiдності, Анексiя Криму та окупацiя Донбасу, Covid-19, повномасштабне вторгнення Росiї. Цi всi подiї стрiмко та сильно впливали на суспiльство, а церкви мали реагувати та давати вiдповiдi на цi виклики. Варто розглянути

¹⁵⁸ Там само, §53.

¹⁵⁹ Там само, §54.

¹⁶⁰ Там само, §58-60.

реакцію українських Церков та їх взаємодію під час цих подій, тим самим виявляючи екуменічну зрілість українських конфесій.

Помаранчева Революція. В 2004 році, демократизація та європейський курс України був під загрозою, через масштабні фальсифікації на виборах президента. Владу хотів отримати Віктор Янукович, а народна підтримка, яка проявилась на Майдані Незалежності (Київ), була з Віктором Ющенком. Ці два кандидати уособлювали собою два протилежні табори, і ознаки цього спостерігались і в релігії. На початку виборчої кампанії УПЦ МП підтримувала Віктора Януковича, і були численні факти агітації за нього в храмах.¹⁶¹ Віктора Януковича в певний підтримував митрополит Володимир Сабодан. Медіа-ресурси УПЦ МП були наповненні повідомленнями про спільні паломництва Януковича, митрополитів Володимира Сабодана та Іларіона Шукала, єпископа Павла Лебеда до Єрусалиму, Афін а також Святої Гори Афон.¹⁶² Сам же Янукович, не раз говорив, що отримав благословення від «старця» Зосими Сокура, який був активним прихильником Росії, та об'єднання «Триєдиної Русі». Також підтримку Януковичу виражав і предстоятель УАПЦ митрополит Мефодій. Але це відбувалось до викриття фальсифікацій, до другого туру виборів.¹⁶³ Релігійність Віктора Ющенка, не була настільки публічною. Він не приховував своїх поглядів, але його релігійність не була лейтмотивом його передвиборчої агітації.¹⁶⁴ Співпраця церков у передвиборчий час проявлялась в різних заявах та зверненнях. Заяви ВРЦіРО не були одноголосними. Наприклад, заяву від 27 жовтня 2004 року, в якій непрямо натякалось на підтримку провладного кандидата, не підписали керівники УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської-п'ятидесятників (ВСЦХВС), Української Християнської Євангельської Церкви (УХЄЦ) та

¹⁶¹ Ганущак Ю. *Роль традиційних церков у трансформаційних процесах переходу від тоталітарного до демократичного устрою в Україні (1989 – 2005 рр.)* // Науковий вісник Ужгородського університету 2 (45) (2021) с.61-69.

¹⁶² Турій О. Церква і вибори: уроки 2004 року // https://risu.ua/cerkva-i-vibori-uroki-2004-roku_n34283 (28.03.2024).

¹⁶³ Ганущак Ю. *Роль традиційних церков у трансформаційних процесах переходу від тоталітарного до демократичного устрою в Україні (1989 – 2005 рр.)* с.61-69.

¹⁶⁴ Турій Олег. Церква і вибори: уроки 2004 року // https://risu.ua/cerkva-i-vibori-uroki-2004-roku_n34283 (28.03.2024).

Об'єднання юдейських релігійних організацій України. Ці церкви оголосили своє звернення напередодні другого туру, в яких закликали до чесності та справедливості, і засудили фальсифікації.¹⁶⁵

Як після першого, так і після другого турів були ознаки фальсифікації, але все ж після другого туру, без розгляду законних скарг від кандидата Віктора Ющенка та спостерігачів, ЦВК все ж оголосила переможцем Віктора Януковича. 21 листопада 2004 року, ще під час 2 туру, Віктор Ющенко, закликав людей виходити на Майдан. Так і почались події, які отримали назву «Помаранчева Революція». Під тиском протестів, 27 листопада ВРУ прийняла постанову про невизнання результатів виборів, а Верховний Суд України оголосив результати виборів недійсними, постановивши провести повторне голосування, і в цьому «третьому турі» переміг Віктор Ющенко.¹⁶⁶

До глав церков, які перед другим туром висловлювались проти фальсифікації, також приєдналися глава Української Лютеранської Церкви, і 23 листопада на Майдані було зачитано «Звернення керівників християнських Церков України з приводу результатів виборів Президента України». 29 листопада вони звернулись до Президента Кучми, з вимогою забезпечити справедливі вибори. Також, напередодні переголосування, до «Звернення до українського народу» приєдналися Братство незалежних Церков та Євангельські Християни-Баптисти. До активної участі в Помаранчевій Революції долучилися УПЦ КП, УГКЦ та РКЦ. Окрім соціальної підтримки, вперше ці церкви проводили спільні богослужіння та молитви. Були облаштовані молитовні намети, де священники надавали духовну підтримку. Інколи, на майдані з'являлись і окремі священники УПЦ МП та була встановлена «переносна капличка», що було скоріше їх приватною ініціативою.¹⁶⁷ Позицією ж керівництва УПЦ МП залишалась підтримка Януковича та засудження опозиції. Єпископ Павло Лебідь, намісник

¹⁶⁵ Недавня О. *Міжконфесійна взаємодія під час виборів Президента України 2004 року: виклики й відгуки.* // *Релігійна свобода* 9 (2005) с.152-156.

¹⁶⁶ Золотарьова Я. *Історія виборів: третього Президента в 2004 році Україна обирала у «три тури»* // <https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049> (28.03.2024).

¹⁶⁷ Недавня О. *Міжконфесійна взаємодія під час виборів Президента України 2004 року: виклики й відгуки,* с.152-156.

Києво-Печерської Лаври УПЦ МП, називав події на Майдані «свистоплясками», а протестувальників «обезумівшої толпой».¹⁶⁸

Революція гідності. На президентських виборах 2010 року президентом було обрано Віктора Януковича. Але з часом соціологи та аналітики почали фіксувати значне зниження авторитету влади Януковича в суспільстві. Причини невдоволення владою були багаточисельні. Протягом майже чотирьох років президентства В. Януковича його син Олександр став одним із найбагатших українців. Найближче оточення президента також швидко збагачувалося, а корупція розповсюджувалася. Малий та середній бізнес були обтяжені фіскальними переслідуваннями, а великий бізнес мусив ділитися активами та грішми з чиновниками. В цілому, ці проблеми стали причиною революції, яку символізував банер на барикадах з написом "Зрозумійте нас! Дістало!". Україна стикнулася з олігархічно-клановою моделлю політичного режиму, що виникла на фоні відсутності демократії. Відмова Януковича від підписання Угоди про асоціацію з ЄС спричинила масові протести. Для більшості українців асоціація з ЄС означала реальну розбудову демократичних інститутів та відмову від олігархічного впливу.¹⁶⁹

Активну участь в революції гідності взяли й українські церкви. Серед найактивніших були УПЦ КП та УГКЦ. Також були присутні РКЦ, УАПЦ та протестантські конфесії. Патріарх Філарет закликав опозицію та владу до переговорів, а також закликав УПЦ МП та УАПЦ до об'єднання. Священники УПЦ КП, УГКЦ та РКЦ благословили діяльність Євромайдану. На майдані діяли молитовні намети, священники задовольняли духовні потреби протестувальників. Постановою синоду, УПЦ КП визначило не поминати за богослужінням злочинну владу.¹⁷⁰ Священики різних віросповідань ставали живим щитом, щоб уникнути насильства між силовиками та

¹⁶⁸ Ганущак Ю. *Роль традиційних церков у трансформаційних процесах переходу від тоталітарного до демократичного устрою в Україні (1989 – 2005 рр.)* с.61-69.

¹⁶⁹ Киридон А. *Євромайдан/Революція Гідності: причини, характер, основні етапи. // Історична пам'ять 33* (2015) с.17-32.

¹⁷⁰ Марчишак А. *Амбівалентність ролі Українського Православ'я у Революції гідності та постмайданних націєтворчих процесах // Релігія та соціум 1-2* (2015) с.208-212.

протестувальниками під час Революції Гідності. Важливим етапом цих подій було закликання киян на Майдан, щоб уперто вистояти проти спроби його розгону дзвонами Михайлівського монастиря. У початкових днях протестів, храми Києва надавали протестувальникам теплі речі, медикаменти та їжу, які передавали місцеві жителі та віряни з інших частин країни. На майданах по всій Україні проводилися спільні молитви протягом 15 хвилин, організовані через соціальні мережі Євромайдану. А Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир став пристановищем для побитих студентів, а з часом для всіх поранених то потребуючих революціонерів.¹⁷¹

Позиція УПЦ МП стосовна майдану була дуже стриманою та обмежувалась закликами до уникнення кровопролиття. Деякі ж священники, радикально закликали молитись за «Беркут» та благословляли дії силовиків. Попри обережне ставлення, все ж були окремі священники та вірні, які долучались до майдану, але це була більше приватна ініціатива. Дивним було мовчання керівництва УАПЦ, яка активно декларувала себе як українську. Жодного офіційного засудження влади не було.¹⁷² На думку релігієзнавиць Оксани Горкуші та Людмили Филипович, церкви активно діяла серед найактивніших українців, які протистояли старим формам управління. Вона висловлювала підтримку для гідного життя людей і боролася за правду та свободу. Використовуючи зброю любові та молитви, вона підтримувала духовні цінності, а не прагматичні мотиви. Церква стала символом майбутньої України, об'єднуючи українців різних віровчень на Майдані в ім'я єдності, любові та будівництва кращого майбутнього.¹⁷³

Анексія Криму та окупація Донбасу. Результатами Майдану стали втеча Віктора Януковича та його поплічників до Росії, позачергові Президентські Вибори, на яких було обрано Петра Порошенка. Але, буремними подіями

¹⁷¹ Бондаренко Г. *Нові аспекти релігійного життя в Україні в умовах соціальних викликів XXI століття* // *Народна творчість та етнологія* 1 (393) (2022) с.9-17.

¹⁷² Марчишак А. *Амбівалентність ролі Українського Православ'я у Революції гідності та постмайданних націєтворчих процесах*, с.208-212.

¹⁷³ Горкуша О., Филипович Л. *Революція Гідності як об'єднуючий чинник українських конфесій і специфічний вияв екуменізму* // *Українське релігієзнавство* 73 (2015) с.43-51.

скористалась також керівництво РФ. На початку 2014 року, Росія анексувала Автономну Республіку Крим, а також окупувала частину Донецької та Луганської областей. Розпочалась Антитерористична Операція (АТО), яка потім стала Операцією Об'єднаних Сил (ООС).¹⁷⁴ З квітня того ж року в зоні АТО виник волонтерський рух капеланів, до якого кого входили різні церкви, що послужив поштовхом для законодавчого врегулювання та інституціоналізації капеланства. Від 9 до 13 квітня 2014 року Міністерство оборони України в Пущі-Водиці (Київ) провело перше навчання для військових капеланів, у якому брали участь представники різних конфесій. На цих заняттях вони отримали лекції щодо морально-психологічних та правових аспектів, а також практичні навички, включаючи надання медичної допомоги. УПЦ КП утворила Синодальне управління військового духовенства. Траплялись і поодинокі випадки капеланів з УПЦ МП, але в порівнянні з десятками служителів УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ та протестантських течій, УПЦ МП мала одиниці капеланів.¹⁷⁵ Позиція цієї церкви щодо російської агресії досить змінилася з часом. Спочатку, коли конфлікт на Сході України тільки починався, вона залишалася майже беззмінною, керівництво у цій ситуації, утримувалось від публічних заяв. Проте, з часом УПЦ МП висловила свою офіційну позицію, закликаючи до припинення вогню та підтримки віруючих у зоні конфлікту.¹⁷⁶ Тим не менш, деякі священники церкви відкрито підтримували російську агресію, а храми УПЦ МП на Донбасі використовувалися як склади зброї для російських військ. Це свідчить про активну підтримку конфесією російської агресії. Певні громади УПЦ МП навіть надавали притулок російським військовим і пропагували сепаратизм, як наприклад Святогірська Лавра УПЦ МП на Донеччині.¹⁷⁷ Конституції так званої

¹⁷⁴ Surzhko Harned L. *Russian World and Ukrainian Autocephaly: Religious Narratives in Anti-Colonial Nationalism of Ukraine* // *Religions* 2022, 13, 349. <https://doi.org/10.3390/rel13040349> (28.03.2024).

¹⁷⁵ Гоголь В. *Історія становлення військового капеланства в Збройних Силах України (1991–2022 роки)* // *Вісник Львівського університету* 42 (2022) с.26-38.

¹⁷⁶ Кагамлик С. *Церква в Україні в умовах сучасних загроз: реакція на Російську військову агресію.* // *Українознавчий альманах* 29 (2021) с.79-84.

¹⁷⁷ Гіркін признався, що ченці Святогірської лаври благословляли його на війну, а єпархія УПЦ (МП) не підтримала відкрито // https://risu.ua/girkin-priznavsya-shcho-chenci-svyatogirskoji-lavri-blagoslovlyali-yogo-na-viyunu-a-eyerahiya-upc-mp-ne-pidtrimala-vidkrito_n93687 (8.04.2024).

«ДНР» офіційно затвердила яка підтримує російську політику, та відмовою від служби українською мовою. Це ще раз підкреслює що УПЦ МП не змогла відірватись від впливу РПЦ, яка використовувала її як інструмент реалізації політики "русского мира" на території України. Неодноразово керівництво в церкві, називало події АТО-ООС міжособною боротьбою, чи навіть братовбивчою війною.¹⁷⁸

Covid-19. В кінці 2019 року з китайського міста Хуань почала поширюватись нова жахлива епідемія – коронавірусна інфекція, яка отримала назву Covid-19. Епідемія мала надвисоку смертність. 20 березня 2020 року в Україні був впровадженні карантин. Точились різні суперечки навколо його конституційності і законності. Але на події відповідним чином реагували і церкви. Переважна частина конфесій – ПЦУ, УГКЦ, протестантські течії, ісламські та юдейські релігійні організації, прийняли відповідні постанови, та були розроблені певні протоколи. Органом колективної співпраці, та колективних рішень стала ВРЦіРО, завдяки якій відбувались багатосторонні зустрічі з органами влади, де церкви могли пропонувати свої рішення. Традиційні і найбільші конфесії в Україні були забезпечені можливістю онлайн-трансляцій на державному телебаченні.¹⁷⁹ Більшість церков визнали необхідність карантинних обмежень, але УПЦ МП залишалась «опозиційною» церквою. Митрополит Павло, намісник Києво-Печерської Лаври, навіть після того як сам захворів та переніс інфекцію в тяжкому стані, продовжував порушувати всі карантинні обмеження, посилаючись на різні давні церковні практики.¹⁸⁰

Повномасштабне вторгнення. 24 лютого 2022 року, вночі, російські війська почали повномасштабне вторгнення одразу з усіх напрямків кордону, а також з території Білорусії, завдавши ракетних ударів по всій території України.

¹⁷⁸ Кагамлик С. *Церква в Україні в умовах сучасних загроз: реакція на Російську військову агресію.* // Українознавчий альманах 29 (2021) с.79-84.

¹⁷⁹ Добродум О., Мартинюк Е., Никитченко О. *Свобода діяльності українських релігійних організацій в умовах пандемії* // Перспективи. Соціально-політичний журнал 1 (2022) с.139-146.

¹⁸⁰ Чорноморець Ю. *Практичне випробування релігійної біоетики в умовах коронавірусу* // <https://www.religion.in.ua/main/analitica/46268-praktichne-viprobuвання-20religijnoyi-bioetiki-v-umovax-koronavirusu.html> (29.03.2024).

Війська не змогли захопити Київ, але численні населенні пункти були окуповані. Війна зачепила кожного громадянина України, і стосувалась, відповідно, всіх Церков, конфесій та релігійних організацій. Українські церкви розширили свою діяльність, співпрацюючи з органами влади, міжнародними благодійними організаціями, волонтерськими рухами та іншими релігійними групами. Вони долучилися до рішення нагальних проблем, таких як надання допомоги населенню, що постраждало від війни, забезпечення притулку для внутрішньо переміщених осіб, підтримка Збройних Сил України, логістичний супровід у сфері охорони здоров'я та проведення інформаційно-комунікативної діяльності. Також спостерігається зростання співпраці між різними релігійними групами та громадянським суспільством. Наприклад, християнські баптисти в Україні випікали паски для фронту, демонструючи новий рівень співпраці. Крім того, в Україні запроваджено професійне військове капеланство на зразок країн-членів НАТО, з підготовкою військових капеланів у військових інститутах та за кордоном.¹⁸¹ Також війна призвела і до змін у відносинах між православними конфесіями. Оскільки УПЦ МП перебувала в єдності з РПЦ, яка підтримувала війну, то ця церква втратила велику кількість вірних. Хоч 24 лютого, митрополит Онуфрій, очільник УПЦ МП, засудив військову агресію, та закликав російського президента зупинити війну, серйозних кроків розриву з РПЦ зроблено не було. Серед вірних, священників та єпископів траплялися випадки колаборації та зрадництва.¹⁸² 27 травня 2022 року, відбулось зібрання кліру та мирян УПЦ, яке проголосило «самостійність і незалежність», але відбулось якесь ніби «квазі-розірвання»: попри те, що юридично, в статуті УПЦ МП, не має згадок про зв'язок з РПЦ, все ж є згадка про Грамоту Алексія (в ній є чітке затвердження зв'язку з РПЦ). Також, не відбулось традиційних, еклезіологічних норм, які би свідчили чи про самопроголошення автокефалії, чи щось подібне. УПЦ МП не була визнана жодною помісною церквою як незалежна, а також не поминається

¹⁸¹ Панько О., Бегей С. *Соціальна робота Церков та релігійних організацій в умовах війни в Україні // Філософія та політологія в контексті сучасної культури* Т.15, 2 (2023) с.29-39.

¹⁸² *Колаборація, продаж зброї, порнографія: за час великої війни СБУ викрили понад 60 кліриків УПЦ МП // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/4/7422638/> (8.04.2024).*

в диптихах незалежних церков. Релігієзнавча експертиза ДСЕСС встановила, що УПЦ МП і далі залишається частиною РПЦ.¹⁸³

3.3. Досвід міжконфесійних стосунків: підсумковий аналіз та перспективи

Після розпаду Радянського Союзу був помітний розквіт релігійного плюралізму на посткомуністичних теренах. На території України поширеної мережі набули традиційні християнські конфесії: Православна Церква (представлена УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ), та Католицька Церква, яка переважно представлена УГКЦ, та чисельна на Заході України, особливо на Галичині. Лейтмотивом початку 90-их та частини 2000-их був «конфлікт», який з початку незалежності виявився переважно в трьох напрямках:

- Конкуренція між традиційними конфесіями
- Протистояння традиційних і нетрадиційних конфесій
- Внутрішньо конфесійна ворожнеча.¹⁸⁴

Україна протягом 90-х років посідала перше місце на пострадянському просторі за поширенням поліконфесійної релігійної мережі, але водночас і лідирувала в сфері міжконфесійних конфліктів. Задавнений конфлікт між УПЦ МП та УГКЦ, розділення православних в Україні, протистояння з протестантами, які швидко поширювались та були активними місіонерами, а також християнсько-мусульманські протистояння на півдні.¹⁸⁵ В 90-х роках ХХІ століття конфліктність переважно була виражена в стосунках між православними та греко-католицькою церквою, і як було згадано на початку роботи, причиною ставали майнові суперечки. Церкви не ставили собі питання про співпрацю, а переслідували цілі інституалізації, розвиток чіткої структури, збільшення кількості послідовників. Офіційні звернення предстоятеля УГКЦ, Мирослава Івана Любачівського, щодо припинення ворожнечі та початку

¹⁸³ Кагамлик С., Обушний М. *Православна Церква в Україні в умовах російсько-української війни: полюси цивілізаційного вибору.* // *Українознавчий альманах* 30 (2022) с.74-82.

¹⁸⁴ Бучовський В., Луцан І. *Конфлікти, комунікація та діалоги у міжконфесійному вимірі сучасної України.* // *Релігія та соціум* 1 (2011) с.181-189.

¹⁸⁵ Кобетяк А. *Трансформація конфесійної структури українського суспільства та ризики міжцерковних конфліктів.* // *Філософія та політологія в контексті сучасної культури* 7 (2014) с.95-100.

діалогу, не знайшли відгуку в українських конфесіях. Тому між собою церкви були більше конкурентами.¹⁸⁶

Відсутність потрібної кількості культових споруд, викликала боротьбу за храми. Особливо ж складно було з тими культовими спорудами, які за час свого існування, через різні історичні обставини встигли протягом довгого часу побувати у підпорядкуванні різних конфесій, і кожна з цих конфесій вважала їх своїм по праву. Відома велика кількість конфліктів, які часто доходили до бійок, навколо питання належності храмів. Першим рішенням була пропозиція почергового користування храмами. Але з часом держава почала повертати те, раніше церковне, майно, яке використовувалась не за релігійним призначенням. Кількість віруючих людей зростала, церкви отримували фінанси на будівництво храмів, і знижувалась конфліктність.¹⁸⁷

Більшість вірян визначились з приналежністю до конфесії. В 1998 році Голова держкомітету у справах релігій, релігієзнавець, Віктор Бондаренко, відзначав значний спад в темпах приросту релігійних громад. Якщо станом на 1991 рік це було 22,2% то в 1997 році – 7,0%. До 2004 вже була помітною нормалізація та поступовість релігійного життя.¹⁸⁸ Перші роки після відновлення незалежності показали самим церквам важливість потреби співіснувати, і напевно цей стало одним з рушійних чинників до співпраці. Саме це й дозволило стати Україні справді поліконфесійною державою.

Все ж екуменізм в Україні, має і певні виклики. Одним з них є «заполітизованість» певних церков. І це дуже добре видно на прикладі різних реакцій церков на суспільні виклики в Україні. Наприклад, винятковість поглядів УПЦ МП почалась тоді, коли вирішила залишитись в єдності з РПЦ в 90-х роках, що й впливало на її бачення процесів в незалежній Україні. Також президентські вибори та революція 2004 року, підтримка Януковича спричинили те, що УПЦ

¹⁸⁶ Балик О. *Місце України у загальносвітовому екуменічному русі сьогодення* // *Студентські наукові записки. Серія «Релігієзнавство»* 1 (2013) с.3-10.

¹⁸⁷ Бучовський В., Луцан І. *Конфлікти, комунікація та діалоги у міжконфесійному вимірі сучасної України*, с.181-189.

¹⁸⁸ Балик О. *Місце України у загальносвітовому екуменічному русі сьогодення*, с.3-10.

МП ізолювалась від діалогу з іншими православними (і не тільки) церквами. Натомість же УГКЦ, УПЦ КП та низка інших конфесій, замість відкритої підтримки когось із кандидатів, звертались до суспільства та влади з вимогою справедливих, демократичних виборів.¹⁸⁹ Анексія Криму та війна на Донбасі тільки поглибили цю кризу. З початком повномасштабного вторгнення, численні випадки колабораціонізму, нечітка позиція УПЦ МП призвели до негативного сприйняття її суспільством, штовхали УПЦ МП до ще більшого ізоляціонізму. І хоч в ній є частина патріотично налаштованих вірних, та відкрите до діалогу духовенство – все ж, ситуацію в такому стані утримує та частина, яка не бажає розривати зв'язок з Росією.¹⁹⁰ Натомість же церкви, які ще в 2004 року мали спільні погляди на політичні процеси в державі, все ж змогли надалі активно співпрацювати під час подій на Майдані, а потім і активно співпрацювали у викликах війни з 2014 і до тепер. Зокрема, були створені різні благодійні організації, також активно розвивається капеланство.

Після отримання Томосу про автокефалію, ПЦУ позбулась міжнародної ізоляції, отримала визнання 4 помісних православних церков. І хоч УПЦ МП надалі продовжує ворогувати з ПЦУ, не бажаючи діалогу, чи виставляючи для його початку «капітулятивні», неможливі вимоги: визнати себе «фактично неавтокефальними», вирішити питання неканонічності духовенства, і тд.,¹⁹¹ це лише сприяє продовженню переходу парафій з УПЦ МП до ПЦУ, хоч і не так чисельно як очікувалось. Згідно сучасних статистичних даних, від початку повномасштабного вторгнення, частка віруючого населення України зросла до 74,1%.¹⁹² Більшість відносить себе до православ'я (61%), і з них більшість відноситься саме до ПЦУ: 42,2% (до УПЦ МП 5,6%).¹⁹³ Такий розподіл також

¹⁸⁹ Пістренко Н. *Міжконфесійні відносини як складова національної безпеки України*, с.114-118.

¹⁹⁰ Кагамлик С. *Міжконфесійне протистояння в сучасній Україні: форми вияву та шляхи протидії* // *Українознавчий альманах* 27 (2020) с.94-99.

¹⁹¹ *Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року* // <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/#2024-05-09> (10.04.2024).

¹⁹² *Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022р. (листопад 2022р.)* // <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> (10.04.2024)

¹⁹³ *Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023)* // <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti->

зумовлений і тим, що після отримання Томосу, до ПЦУ почали переходити громади: до повномасштабного вторгнення, протягом грудня 2018 – січня 2022, перейшло 563 парафії, а після – від лютого 2022 до грудня 2022 перейшло 638 парафій. Тобто, за рік на 13% більше, аніж за попередні три роки.¹⁹⁴ Варто відзначити, що хоч шлях постанови ПЦУ супроводжувався значною підтримкою Президента Петра Порошенка, що могло мати негативний ефект, все ж наступний Президент Володимир Зеленський, заявляє про рівне ставлення до всіх конфесій. Рівність всіх конфесій перед державою, є позитивним чинником для здорового релігійного життя в Україні, і молода ПЦУ може розбудовуватись на своєму власному авторитеті без значної заангажованості влади, хоча загрозливим може стати прагнення самої церкви стати «державною».¹⁹⁵ Негативно впливають на становище ПЦУ дії почесного патріарха Філарета, а також чергове загострення «міжправославних» чвар – кількість «просто православних» зростає¹⁹⁶. Активна група вірян ПЦУ опублікувала «10 тез для Православної Церкви України»¹⁹⁷, серед яких доволі чіткі вимоги соборності, відкритості та діалогічності, реформи освіти. Такі відкриті ініціативи в середині ПЦУ є показником того, що ця церква намагається будувати свої структури більш демократично, і це можна пов'язати з тим, що вона має за зразок Вселенський Патріархат, а також постала та формується в поліконфесійній державі.¹⁹⁸

Аналізуючи попередній розділ, задля розвитку екуменічного руху в Україні, можна запропонувати певні кроки. Наприклад, ПЦУ, запозичивши

dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r (10.04.2024).

¹⁹⁴Перехід церковних громад до ПЦУ //

[https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ#Перелік_парафій,_що_змінювали_церковну_юрисдикцію_з_УПЦ_\(МП\)_на_ПЦУ](https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ#Перелік_парафій,_що_змінювали_церковну_юрисдикцію_з_УПЦ_(МП)_на_ПЦУ) (29.03.2024)

¹⁹⁵Україна після томосу: контекст подій, виклики та екуменічні перспективи //

http://www.ecumenicalstudies.org.ua/sites/default/files/publication_docs/%20ПІСЛЯ%20ТОМОСУ%2C%20КОНТЕКСТ%20ПОДІЙ%2C%20ВИКЛИКИ%20ТА%20ЕКУМЕНІЧНІ%20ПЕРСПЕКТИВИ%20Аналітичне%20дослідження%20ІЕС-УКУ.pdf (30.03.2024)

¹⁹⁶ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 pp // razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf (10.04.2024).

¹⁹⁷ 10 тез для ПЦУ: віряни опублікували пропозиції до плану дій нової помісної Церкви // https://risu.ua/10-tez-dlya-pcu-viryani-opublikovali-propoziciji-do-planu-diy-novoji-pomisnoji-cerkvi_n96159 (30.03.2024)

¹⁹⁸Україна після томосу: контекст подій, виклики та екуменічні перспективи.

досвід Вселенського патріархату, може чіткіше окреслити своє офіційне ставлення до екуменізму. Оскільки Вселенський є одним з провідних та активних учасників, разом з іншими помісними церквами, в світовому екуменічному русі. Як видно з проаналізованих документів Всеpravославного собору на Криті та соціального етосу «За життя світу», Вселенський Патріархат не боїться складнощів в екуменічному русі, і чітко наголошує на важливому значенні екуменізму, а також спільної участі всіх помісних православних церков у ньому. Оскільки вже склалось певне коло церков, які мають спільні погляди на суспільні виклики в Україні, то їхнє спільне свідчення про війну а також роль РПЦ в цій війні є необхідним. Використовуючи вже напрацьований досвід соціальної співпраці, участі в різних екуменічних та міжконфесійних організаціях (наприклад ВРЦіРО), ПЦУ могла би ініціювати офіційний богословський діалог в Україні. Це могло би пришвидшити її становлення як «відкритої церкви». Також, необхідно досягнути визнання іншими помісними православними церквами, задля входження до православно-католицького діалогу. Але задля досягнення описаного вище, ПЦУ потребує серйозної богословської роботи, а отже і побудови більш відкритої системи освіти та виховання більш відкритих майбутніх кліриків.

В 2022 році Інститут Екуменічних Студій Українського Католицького Університету опублікував аналітичну записку «УГКЦ і ПЦУ: екуменічний аспект навчання семінаристів та перспективи співпраці в академічній сфері на прикладі Київської православної богословської академії та Львівської духовної семінарії Святого Духа». В ході дослідження було проаналізовано документи навчальних закладів, а також інтерв'ювання представників адміністрації, викладачів та студентів. Попри загальну відкритість до екуменізму, а також спільні риси в обох навчальних закладах, все ж є і певні відмінності. Наприклад, в освітній програмі КПБА вже на бакалаврському рівні є предмети, які вивчають інші конфесії, їх історію, богослов'я, відмінності. На магістратурі студенти поглиблюють ці знання, а на докторантурі випускник вже повинен знати причини та передумови відокремлення Церков. В опитуванні адміністрації та

викладачів, обидві сторони схвалюють, та вважають необхідним міжконфесійний діалог в Україні. Також обидві сторони позитивно ставляться до відвідування храмів інших конфесій та спільних молитов, окрім співслужіння Євхаристії. Викладачі КПБА, щоправда, мають менший досвід міжнародної співпраці, та викладання у міжконфесійному середовищі. Стосовно запрошення до викладання представників інших конфесій, більш відкритою все ж є семінарія УГКЦ. КПБА відкрита до обміну студентами, але у формі візитів делегацій, конференцій, літніх шкіл. Стосовно ж дисциплін та предметів є певні зауваги, оскільки, наприклад предмет «Історія і віровчення Римо-Католицької Церкви», згідно силабусу, продовжує викладатись в полемічному, викривальному погляді. Також, в КПБА відсутні предмети спрямовані на вивчення Екуменізму як такого, чи спільного православно-католицького діалогу. Опитування студентів КПБА теж показало кілька цікавих моментів. Наприклад, студенти тільки епізодично ознайомлені з представниками інших конфесій, але висловлюють бажання спілкування та діалогу, щоправда скептично ставляться до питання «єдності Церкви» чи навчання в закладах іншої конфесії, ніж студенти УГКЦ.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Смицнюк П. та ін. *УГКЦ і ПЦУ: екуменічний аспект навчання семінаристів та перспективи співпраці в академічній сфері на прикладі Київської православної богословської академії та Львівської духовної семінарії Святого Духа. Аналітична записка.* Львів: Інститут екуменічних студій УКУ 2022, с.1-37.

ВИСНОВКИ

В останні десятиліття Радянського Союзу РПЦ була пануючою, і в кінці 80-их на початку 90-их, а також в 2000-их, її частина: спочатку Київський Екзархат, згодом Українська Православна Церква Московського патріархату, займала чільне місце, і була монополістом. Цю ситуацію змінило ставлення нової держави, на засадах рівності всіх конфесій, а також розвиток двох автокефальних православних Церков – УАПЦ та УПЦ КП. Ці церкви набули значного розвитку, особливо Київський Патріархат, в якому була напрацьована чітка структура, керівні органи, уклад, а також заклади освіти. УАПЦ мала набагато менше парафій, а також була не настільки чітко структурованою, і її від часу утворення, постійно переслідували внутрішні чвари і розділення.

УГКЦ, яка в 1946 зазнала офіційної ліквідації і великими зусиллями, змогла існувати в підпіллі, з великими перешкодами відновлювалась в ті роки: радянський режим, попри проголошену демократизацію, не сприяв розвитку цієї церкви, а навпаки. Представникам цієї церкви довелось голодувати, страйкувати і добиватись дозволу на свою легалізацію. Ситуація змінилась завдяки розголосу, а також клопотанням Папи Івана Павла II.

Міжконфесійні конфлікти, активна фаза яких припадала на описані вище події, переважно мали або міжправославний (внутрішньо православний) вектор, а також вектор конфліктів між православними церквами та УГКЦ. Ці конфлікти, на початку 90-х точились навколо майнового питання, і зводились до суперечок за будівлю храму, коли громада, чи частини громади, поділившись в собі, бажали перейти в різні структури. Дуже часто доходило до бійок. Проблемними були храми, які до ліквідації належали католицьким громадам, потім від 1946-их років – РПЦ. Також, варто зазначити, що багато церковного майна в радянські роки було відібрано і було використано не за призначенням. Першим рішенням, запропонованим владою, було почергове використання храму обома громадами, але часто православна громада відмовлялась ділити храм з іншою конфесією. З часом рівень майнових конфліктів став мізерним, завдяки прийняттю закону, згідно з яким, церквам почали повертати раніше відібране майно. Також, на

зменшення майнових суперечок, вплинуло й становлення основних конфесій, набуття ними значної кількості послідовників, та отримання змоги будувати свої храми за рахунок пожертв та благодійників.

Протестантські конфесії та релігійні організації, після розпаду радянського союзу, почали зростати кількісно. Збільшилась кількість конфесій, напрямків. Оскільки, переважна більшість, протестантських деномінацій мали потужні інвестиції та допомогу з своїх закордонних центрів, то уникнули майнових суперечок. Скориставшись з цих чвар, проявів нехристиянської поведінки та насильства, браку релігійного виховання, протестантські місіонери масово створювали нові громади, залучаючи вірних традиційних церков. І цей прозелітизм став перешкодою діалогу між протестантськими та традиційними церквами.

Ще одним напрямком конфлікту, який розвинувся поруч з майновим, було питання різної інтерпретації канонів Православної Церкви. Між православними церквами в Україні точились суперечки з приводу способу оформлення та становлення автокефальних церков. РПЦ та УПЦ МП звинувачували УАПЦ та УПЦ КП в неканонічності, безблагодатності, розкольництві, і відмовлялись визнавати звершенні там Таїнства, а також не визнавали здобутого там сану. УАПЦ та УПЦ КП мотивували своє відділення від РПЦ на основі 34 Апостольського правила, а також на праві мати свою незалежну українську церкву, без проросійського впливу. Ці церкви опонували УПЦ МП, вказуючи на залежність від Москви. Між УПЦ КП та УАПЦ було багато спроб об'єднання, які не увінчались успіхом – чи то через несприйняття постаті патріарха Філарета, чи небажання поступатись з обох сторін.

В ставленні до УГКЦ та інших конфесій, УПЦ МП часто займала крайню позицію, звинувачували в схизмі, прозелітстві, порушенні канонічної території. Загалом, УПЦ МП не толерувала розвиток інших церковних структур, які могли би скласти їй конкуренцію. УПЦ КП, хоч і не була офіційно вороже налаштованою проти УГКЦ, але її ієрархи, та глава не раз вказували на загальне християнське розділення як на проблему яку можуть вирішити впливові релігійні

центри, такі як Рим і Константинополь, а також не сприймали УГКЦ як самостійну, вказуючи на її залежність від закордонного центру – Риму. І УАПЦ і УПЦ КП бажали постання єдиної помісної церкви в Україні. Чітко видно різницю в тому як ставились УПЦ КП і УАПЦ та УПЦ МП до УГКЦ, на заявах, зверненнях з приводу річниць Львівського псевдособору: для УПЦ МП це було справжнім собором, та возз'єднанням відпавших, а автокефальні церкви висловлювали співчуття та підтримку.

Попри добре розвинуту систему, УПЦ КП не мала офіційно затвердженої екуменічної концепції, чи візії, тому ставлення до екуменізму можна було простежити тільки з дій та висловлювань. Загалом, УПЦ КП була відкритою до співпраці та діалогу з УГКЦ, а також з іншими конфесіями, особливо в соціальній сфері. УПЦ КП, на відмінну від УПЦ МП, підтримала приїзд папи Івана Павла II до України, побудову та освячення Патріаршого Собору УГКЦ в Києві. УПЦ МП керувалась документами РПЦ та хоч декларувала відкритість до діалогу та спілкування на офіційному рівні, насправді була більш закритою, через страх втратити свою перевагу, а також канонічність в очах фундаменталістських кіл та РПЦ. Попри значно меншу структурованість, та невелику чисельність УАПЦ, в її головних офіційних документах – діяннях Помісних Соборів, міжконфесійним стосункам, екуменізму, приділялось значно більше уваги, ніж в інших церквах. В УАПЦ висловлювалось бажання, а також наголошувалось на важливості стати учасником екуменічного руху, та відходити від стереотипів чи упереджень. Але до 2018 року, українські православні церкви не могли бути учасниками світового екуменічного руху, оскільки УАПЦ та УПЦ КП, були невизнанні іншими православними помісними церквами, і перебували в певній міжнародній ізоляції, а УПЦ МП переважно була представлена тільки в делегаціях РПЦ.

В 2018 році постала ПЦУ, яка об'єднала в собі УПЦ КП, УАПЦ та кілька єпископів УПЦ МП. Попри ігнорування та маніпуляції УПЦ МП, ПЦУ стала єдиною канонічною православною автокефальною (незалежною) церквою в Україні, з Томосом, і визнанням 4 помісних православних церков. Від часу

обрання предстоятелем митрополита Епіфанія, ПЦУ позиціонує себе як «Відкриту церкву». Ще не було розроблено і ухвалено офіційної екуменічної концепції, але в соборних доповідях, митрополит Епіфаній, визначив, що проблема розділення християн є значно глибшою, за український контекст, і тому не може бути вирішена в Україні. ПЦУ відкрита до діалогу та співпраці (особливо в соціальній, гуманітарній сфері). Оскільки ПЦУ позбулась ізоляції, то активно спілкується з іншими конфесіями, як в Україні так і за кордоном. Відбуваються численні зустрічі, поїздки, спільні молитви. Але офіційного діалогу з іншими конфесіями ще не розпочато. Також, ПЦУ активно працює над своїм членством в КСЦ та ВРЦ. УПЦ МП не доєдналась до об'єднавчого процесу та утворення єдиної православної помісної церкви, і через це втратила частину своїх парафій, які перейшли до ПЦУ.

Різні соціальні та суспільні виклики, які відбулися в незалежній Україні, вплинули на міжконфесійні стосунки, екуменізм в Україні та їх напрямом. Від першої революції в 2004 році, в певній симфонії діяли УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ та інші протестантські конфесії. В них був спільний погляд на події та виклики. Ці церкви активно співпрацювали, діяли спільно підтримуючи волевиявлення народу під час обох революцій, будучи поряд з народом на майдані. А пізніше, мали спільне бачення на російську агресію та співпрацювали у сфері військового капеланства. Під час пандемії Covid-19, УГКЦ, ПЦУ та протестантські конфесії активно співпрацювали з державою, пропонували свої рішення, дослухались до порад медиків. Коли почалось російське повномасштабне вторгнення в Україну, ці церкви чітко засудили російську агресію, а також підтримку війни РПЦ, яка підтримала вторгнення. Натомість же УПЦ МП, за виключенням деяких приватних ініціатив, завжди стояла по інший бік, підтримуючи в 2004 та 2013 році Віктора Януковича. В 2014 році УПЦ МП не визнавала російської агресії, називаючи її братовбивчою війною. Під час епідемії, численні ієрархи московського патріархату не підтримували карантинних обмежень, та закликали людей до їх порушення. Це все поступово ізолювало УПЦ МП від інших церков. На це сильно вплинули і багато фактів проросійських поглядів ієрархів цієї

церкви. Коли почалось повномасштабне вторгнення, попри патріотичні заяви та звернення, УПЦ МП все ж не визначилась до кінця зі своїм статусом, а численні факти колабораційної діяльності та відмова УПЦ МП відкрито визнати та засудити ці факти, ще більше ізолювали УПЦ МП від діалогу. В той же час, і сама УПЦ МП, не сильно сприяє розвитку діалогу з ПЦУ, виставляючи наперед різні неможливі вимоги та умови. Для УПЦ важливими і потрібними кроками, могли би стати реальне розірвання зв'язку з РПЦ, чітке засудження війни та російського патріарха, самоочищення (чіткі дії з єпископами-колаборантами), та розвиток щирого діалогу з православними, і не тільки, конфесіями в Україні.

Подальшому розвитку єкуменічного руху в Україні сприятиме перейняття ПЦУ досвіду Вселенського патріархату, який є одним з важливих учасників світового єкуменічного руху. Також те, що ПЦУ вже не перебуває в міжнародній ізоляції дає можливість бути учасником багатьох єкуменічних процесів як в Україні, так і в світі. Важливим, задля розвитку єкуменічного руху в Україні, є переосмислення та побудова більш відкритого процесу виховання майбутніх пастирів, оскільки на теперішній момент, в освітніх закладах українських православних церков мало приділяється уваги єкуменічному діалогу та міжконфесійним стосунками. Нове покоління має відійти від упереджених, стереотипних поглядів, які присутні в старшого покоління священників та ієрархії через образи сформовані в період майнових конфліктів. Війна в Україні показує що варто співпрацювати разом та свідчити світові правду, задля протидії російській пропаганді в світових єкуменічних організаціях. А також, досвід війни показав, що саме в єдності та спільних діях, а не конфліктах та чварах, українські церкви можуть ставати справжніми авторитетами для суспільства, і правдиво свідчити про Христа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Основні джерела:

1. *Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко)*. Итоговые документы Архиерейского Собора Русской Православной Церкви, Москва: Свято-Данилов монастырь, 18–23 февраля 1997 г. // https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uocmp_doc/34695/ (29.11.2023).
2. *Встреча Генерального секретаря ЦК КПСС М.С. Горбачова с Патриархом Московским и всея Руси Пименом и членами Синода РПЦ // Журнал Московской Патриархии 7 (1988) с.35.*
3. Ганущак Ю. *Роль традиційних церков у трансформаційних процесах переходу від тоталітарного до демократичного устрою в Україні (1989 – 2005 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету 2 (45) (2021) с.61-69.*
4. Димид М., протоієрей. *Послання Церков з нагоди 60 річчя Львівського Псевдо-собору. Критичний аналіз.* // https://risu.ua/poslannya-cerkov-z-nagodi-60-richchya-lvivskogo-psevdo-soboru-kritichniy-analiz_n50281 (05.12.2023).
5. *Діяння Першого Помісного Собору УАПЦ 5-6 червня 1990 року // https://risu.ua/diyannya-pershogo-pomisnogo-soboru-uapc-5-6-cheravnja-1990-roku_n34568?fbclid=IwAR3VxGmkbEkOWETAHQYxBFfa_7G8Qn3mZ0wR5yWcl4d7Odo54Ki8eG-z3As (20.12.2023).*
6. *Діяння Помісного Собору Української Автокефальної Православної Церкви. Київ, 14 – 15 вересня 2000 року. Київ 2000, с.26-28.*
7. *Діяння Третього Поомісного Собору УАПЦ 27-28 травня 1997 // https://www.uaoc.lviv.ua/detalno/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=73&cHash=2c08237b268821e3977d1b58b9d62162 (20.12.2023).*
8. *Документи засідання Священного Синоду 27 липня 2022 р. // https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-27-lypnja-2022-r/ (24.01.2024).*

9. *Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 14 грудня 2019 р.* // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhiyerejskomu-sobori-14-grudnya-2019-r/> (24.01.2024).
10. *Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 15 грудня 2020 року* // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhiyerejskomu-sobori-15-grudnya-2020-roku/> (24.01.2024).
11. *Екуменічні взаємини та взаємини з іншими віросповіданнями. За з'єднання всіх Господеві помолімось // За Життя Світу: На шляху до соціального етосу Православної Церкви* // <https://www.goarch.org/uk/social-ethos> (28.03.2024).
12. *Журнали засідання Священного Синоду від 19 листопада та 5 грудня 2019 р.* // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-19-lystopada-2019-r/> (24.01.2024).
13. *Журнали засідання Священного Синоду від 29 жовтня 2019 р.* // <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-29-zhovtnya-2019-r/> (23.01.2024).
14. *Журнали засідання Священного Синоду УПЦ 17 квітня 2000 року* // <https://sinod.church.ua/2014/01/11/zasidannya-17-kvitnya-2000-roku/> (15.01.2024).
15. *Журнали засідань Священного Синоду УПЦ Київського патріархату // Православний Вісник Київського Патріархату 9-10 (вересень-жовтень) (2012) с.19-20.*
16. *Журнали засідань Священного Синоду УПЦ КП за 2007 рік* // <https://web.archive.org/web/20160623173713/http://www.cerkva.info/uk/synod/132-synod-2007.html> (10.12.2023).
17. *Заява з нагоди 75-ліття від часу проведення так званого Львівського собору 1946 року* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zayava-z-nagody-75-litty-a-vid-chasu-provedennya-tak-zvanogo-lvivskogo-soboru-1946-roku/> (16.02.2024).

18. Заява про вихід з підпілля групи українців католиків з України (1987 рік) // <https://docs.ugcc.ua/1150/> (20.06.2023).
19. Заява Ради у справах релігій від 20 листопада 1989 року про ситуацію в Західній Україні... // https://risu.ua/zayava-radi-u-spravah-religiy-vid-20-listopada-1989-roku-pro-situaciyu-v-zahidniy-ukrajini_n40220 (21.06.2023).
20. Заява УПЦ КП з нагоди 70-ліття Львівського псевдособору // <https://kyrios.org.ua/news/uoc-kp/20697-zajava-upts-kp-z-nagodi-70-littja-lvivskogo-psevdosoboru.html> (16.12.2023).
21. Звернення Синоду УПЦ про помісну Церкву в Україні від 23 листопада 2006 р. // https://risu.ua/zvernennya-sinodu-upc-pro-pomisnu-cerkvu-v-ukrajini-2006_n35544 (15.01.2024).
22. Зінченко А. *Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навчальний посібник для студентів спеціальностей напрямку "Історія"*, Київ 2011, с.307.
23. Іван Павло II. *Великий Дар Хрещення*. Апостольське послання, Рим 1988.
24. Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової церкви в Україні*. Харків: Акта, 2013.
25. Ісіченко І., архієпископ. *Історія Христової Церкви в Україні*. Харків: Акта 2003.
26. Кавчак М., протоіерей. *Канонічне життя Української Автокефальної Православної Церкви в Україні протягом 1989-1999 рр. і шлях його виправлення // Діяння помісного собору УАПЦ. (Київ, 14-15 вересня 2000р.)*. Київ 2000.
27. Клос В., протоіерей. *Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу*. Київ 2019.
28. Коваленко Г., протоіерей. «Собор Відкритого Православ'я». // *Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит*, 2016. Київ, 2016, с.5-7.

29. Коментар ВЗЦЗ УПЦ з нагоди 70-ліття Львівського собору 1946 року. // <https://vzcz.church.ua/2016/03/10/komentar-vzcz-upc-z-nagodi-70-littya-lvivskogo-soboru-1946-roku/> (06.12.2023).
30. Лист Патріарха Філарета до Глави УГКЦ Блаженішого кардинала Любомира Гузара. // *Голос Православ'я* 6 (174) (2006) с.4.
31. Мариневич М. *Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні Апокаліпсису*. Київ 2003, с.320.
32. Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних стосунках. // https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_1997/lis_97_08/37463/ (03.12.2023).
33. Міжконфесійна зустріч з приводу православно-католицького діалогу. // *Православний Вісник Київського Патріархату* 5-6 (травень-червень) (2004) с.23.
34. Мякінченко І. *Міжконфесійні відносини та їх вплив на державотворчі процеси в Україні (1990-ті – 2010-ті)*. Докторська Дисертація, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова 2021, с.69-72.
35. *Основные принципы отношения Русской Православной Церкви к инославиям*// Юбилейный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви 2000 г. // <http://www.patriarchia.ru/db/text/418840.html> (01.12.2023).
36. *Послання Святого і Великого Собору Православної Церкви // Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016*. Київ 2016, с. 9-16.
37. *Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року* // <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnua-2022-roku/#2024-05-09> (10.04.2024).
38. Преловська І. (укл.). *Історія Української Православної Церкви, 1686-2000: навчальний посібник для студентів богословських учбових закладів*. Київ : Київська православна богословська академія 2010.

39. *Релігійна ситуація в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми. // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку», Київ, 8 лютого 2011 р., с. 3–62.*
40. *Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000-2021. // Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр. Інформаційні матеріали. Київ 2021, с.3-127.*
41. Рудюк Д., архієпископ. *Роль Православної Церкви у формуванні української ідентичності. // Православний Вісник Київського Патріархату 11-12 (листопад-грудень) (2007) с. 21-22.*
42. Саган О. *Вселенське Православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ Знань 2004.*
43. Смицнюк П. та ін. *УГКЦ і ПЦУ: екуменічний аспект навчання семінаристів та перспективи співпраці в академічній сфері на прикладі Київської православної богословської академії та Львівської духовної семінарії Святого Духа. Аналітична записка. Львів: Інститут екуменічних студій УКУ 2022.*
44. Смержевська О. *Релігійно-церковне життя України (кінець ХХ – початок ХХІ ст). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ-Ніжин 2011.*
45. *Статут Православної Церкви України // <https://www.pomisna.info/wp-content/uploads/2019/05/statut-ptsu.pdf> (23.01.2024).*
46. *Стосунки Православної Церкви з іншим християнським світом // Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016. Київ 2016, с. 17-26.*
47. *Україна після томосу: контекст подій, виклики та екуменічні перспективи//http://www.ecumenicalstudies.org.ua/sites/default/files/publication_docs/%20ПІСЛЯ%20ТОМОСУ%2С%20КОНТЕКСТ%20ПОДІЙ%2С%*

20ВИКЛИКИ%20ТА%20ЕКУМЕНІЧНІ%20ПЕРСПЕКТИВИ%20Аналітичне%20дослідження%20ІЕС-УКУ.pdf (30.03.2024).

48. Филарет, митрополит Киевский и Галицкий. *Тысячелетие крещения Руси // Тысячелетие крещения Руси: Междунар. церк.-ист. конференция/ Киев, 21-28 июля 1986 года.* Москва 1988.
49. Хрисавгіс Й. *Православна Церква й соціальне вчення «За життя світу»* // <http://www.ecumenicalstudies.org.ua/ekumenichni-novini/2020/03/27/6175> (25.03.2024).
50. *Церква і суспільство в Україні.* // *Національна безпека і оборона* 10 (2000).

Додаткова література:

51. Альохина Г. *Розвиток культури міжконфесійного спілкування як крок до стабілізації міжконфесійних стосунків.* // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки* 15 (2013) с.42-46.
52. Арістова А. *Релігійні конфлікти на теренах України та їх природа // Релігія – Світ – Україна. Колективна монографія в 3-х книгах за науковою редакцією професорів А. Колодного і Л. Филипович. Книга II: Міжконфесійні відносини поліконфесійної України.* Київ 2011, с.299-313.
53. Бабинський А. *Українська Автокефальна Православна Церква* // https://risu.ua/ukrajinska-avtokefalna-pravoslavna-cerkva_n33544 (22.12.2023).
54. Балик О. *Місце України у загальносвітовому екуменічному русі сьогодення* // *Студентські наукові записки. Серія «Релігієзнавство»* 1 (2013) с.3-10.
55. Бондаренко Г. *Нові аспекти релігійного життя в Україні в умовах соціальних викликів XXI століття* // *Народна творчість та етнологія* 1 (393) (2022) с. 9-17.
56. Бучовський В., Луцан І. *Конфлікти, комунікація та діалоги у міжконфесійному вимірі сучасної України.* // *Релігія та соціум* 1 (2011) с. 181–189.

57. Гоголь В. *Історія становлення військового капеланства в Збройних Силах України (1991–2022 роки)* // *Вісник Львівського університету* 42 (2022) с.26-38.
58. *Головні напрямки діяльності Державного комітету у справах релігій з реалізації державної політики щодо релігій та релігійних інституцій в Україні (січень – травень 2000 р.)* // *Людина і світ* 5 (2000) с.25-27.
59. Горкуша О., Филипович Л. *Революція Гідності як об'єднуючий чинник українських конфесій і специфічний вияв екуменізму* // *Українське релігієзнавство* 73 (2015) с.43-51.
60. Губар А. *Кривава п'ятниця у Маріуполі* // <https://ukrlit.net/lib/gubar/5.html> (30.11.2023).
61. Добродум О., Мартинюк Е., Никитченко О. *Свобода діяльності українських релігійних організацій в умовах пандемії* // *Перспективи. Соціально-політичний журнал* 1 (2022) с. 139-146.
62. Єленський В. *Розлам. Протистояння в українському православ'ї як конфлікт ідентичностей.* // *Людина і світ* 6 (2000) с.2-10.
63. Кагамлик С. *Ідея Української Помісної Православної Церкви: теорія і практика.* *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка* 20 (2018) с.33-36.
64. Кагамлик С. *Міжконфесійне протистояння в сучасній Україні: форми вияву та шляхи протидії* // *Українознавчий альманах* 27 (2020) с.94-99.
65. Кагамлик С. *Церква в Україні в умовах сучасних загроз: реакція на Російську військову агресію.* // *Українознавчий альманах* 29 (2021) с.79-84.
66. Кагамлик С., Обушний М. *Православна Церква в Україні в умовах російсько-української війни: полюси цивілізаційного вибору.* // *Українознавчий альманах* 30 (2022) с.74-82.
67. Киридон А. *Євромайдан/Революція Гідності: причини, характер, основні етапи.* // *Історична пам'ять* 33 (2015) с.17-32.

68. Кобетяк А. *Трансформація конфесійної структури українського суспільства та ризики міжцерковних конфліктів.* // *Філософія та політологія в контексті сучасної культури* 7 (2014) с.95-100.
69. Маринович М. *До аналізу віденської зустрічі делегацій УПЦ й УГКЦ.* Вірюю 19-20 (1998), с.1-15.
70. Марчишак А. *Амбівалентність ролі Українського Православ'я у Революції гідності та постмайданних націєтворчих процесах* // *Релігія та соціум* 1-2 (2015) с.208-212.
71. Невелика православна церква оголосила про входження в УГКЦ // https://lb.ua/society/2020/03/19/453034_nebolshaya_pравoslavnaaya_tserkov.html (22.12.2023).
72. Недавня О. *Міжконфесійна взаємодія під час виборів Президента України 2004 року: виклики й відгуки.* // *Релігійна свобода* 9 (2005) с. 152-156.
73. Палінчак М. *Історичні та канонічні аспекти отримання Томосу в Україні.* // *Регіональні студії* 21 (2020) с. 82-88.
74. Панько О., Бегей С. *Соціальна робота Церков та релігійних організацій в умовах війни в Україні* // *Філософія та політологія в контексті сучасної культури* Т.15, 2 (2023) с. 29-39.
75. Пістренко Н. *Міжконфесійні відносини як складова національної безпеки України.* // *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доповідей учасників науково-практичної конференції з святкування Дня науки (м. Харків, 14 трав. 2021 р.).* Харків 2021, с.114–118.
76. Поспеловский Д. *Русская православная церковь в XX веке.* – Москва 1995.
77. *Про Екуменічну хартію Європи, яку вже цілком справедливо визначили як “історичний, безпрецедентний документ”* // <https://www.radiosvoboda.org/a/875774.html> (15.12.2023).
78. *ПЦУ подала заявку щодо членства у Конференції Європейських Церков* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ptsu-podala-zayavku-shhodo-chlenstva-u-konferentsiyi-yevropejskyh-tserkov/> (20.02.2024).

79. *Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2001 року.* // *Людина і світ* 1 (2001) с. 35–42.
80. *Релігія і Церква в Україні: січень* // *Людина і світ* 1 (2000) с. 34–38.
81. Томк М. (ред.) – Турій О. (ред.). *Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності.* Львів 2004.
82. Триленко Л. *Події на Софійському майдані: рік по тому.* // *Людина і Світ* 7 (1996) с. 2–5.
83. *У Рівному підписали меморандум про єдину Україну та єдину Українську Помісну православну Церкву (текст)* // *Православний Вісник Київського Патріархату* 12 (грудень) (2014) с. 11.
84. Филипович Л. *Культура релігійного життя: вибрані праці.* // Г. Филипович (упоряд.), А. Колодний (ред.). Київ 2016, с. 89-90.
85. Чинякова Г. *Словесная икона Святой Руси.* // «Даниловский благовестник» 9 (1998), с. 71-77.

Інтернет-ресурси:

86. *10 тез для ПЦУ: віряни опублікували пропозиції до плану дій нової помісної Церкви* // https://risu.ua/10-tez-dlya-pcu-viryani-opublikovali-propoziciji-do-planu-diy-novoji-pomisnoji-cerkvi_n96159 (30.03.2024).
87. *Апостольський нунцій в Україні відвідав Предстоятеля ПЦУ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/apostolskyj-nuntsij-v-ukrayini-vidvidav-predstoyatelya-ptsu/> (16.02.2024).
88. *Блаженніший Митрополит Епіфаній зустрівся з Архієпископом Кентерберійським Джастіном Уелбі та відвідав Вестмінстерське абатство* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/blazhennijshyj-mytropolyt-epifanij-zustrivsyja-z-arhiyepyskopom-kenterberijskym-dzhastinom-uelbi-ta-vidvidav-vestminsterske-abatstvo/> (18.02.2024).
89. *Виступ архієпископа Євстратія на засіданні Асамблеї Всесвітньої Ради Церков* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ua-en-vystup-cerkov/>

- arhiyepyskopa-yevstratiya-na-zasidanni-asambleyi-vsesvitnoyi-rady-tserkov/
(20.02.2024).
90. *Відбулася зустріч з архієпископом Краківським РКЦ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-zustrich-z-arhiyepyskopom-krakivskym-rkts/> (18.02.2024).
91. *Відбулася зустріч Предстоятеля ПЦУ з Головою УГКЦ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-zustrich-predstoyatelya-ptsu-z-glavoyu-ugkts/> (24.01.2024).
92. *Відбулася зустріч Предстоятеля ПЦУ з Отцем і Головою УГКЦ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-zustrich-predstoyatelya-ptsu-z-ottsem-i-glavoyu-ugkts/> (16.02.2024).
93. *Відбулася розмова Митрополита Епіфанія з кардиналом Краєвським* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/vidbulasya-rozмова-mytropolitya-epifaniya-z-kardynalom-krayevskym/> (16.02.2024).
94. *Відродження Церкви (1989)* // <https://ugcc.ua/church/history/revival-of-the-church/> (20.06.2023).
95. *Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022р. (листопад 2022р.)* // <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> (10.04.2024).
96. *Владика Володимир Війтишин* // <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-volodymyr-viutyshyn-49/> (20.09.2023).
97. *Владика Ігор Возняк* // <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-igor-voznyak-48/> (20.09.2023).
98. *Владика Миколай Сімкайло* // <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-mykolay-simkaylo-449/> (20.09.2023).
99. *ВРЦіРО візьме участь у заходах з нагоди Міжнародного дня зниклих безвісти.* // <https://vrciro.org.ua/ua/news/uccro-meeting-july-2020> (24.01.2024).

100. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Офіційне інтернет-представництво. *20 років на шляху діалогу та порозуміння.* // <http://www.vrciro.org.ua/ua/council> (02.12.2023).
101. *Гіркин признався, що ченці Святогірської лаври благословляли його на війну, а єрархія УПЦ (МП) не підтримала відкрито* // https://risu.ua/girkin-priznavsya-shcho-chenci-svyatogirskoji-lavri-blagoslovlyali-yogo-na-viynu-a-yerarhiya-upc-mp-ne-pidtrimala-vidkrito_n93687 (8.04.2024).
102. *Делегація ПЦУ вперше бере участь в Асамблеї Всесвітньої Ради Церков* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/delegatsiya-ptsu-vpershe-bere-uchast-v-asambleyi-vsesvitnoyi-rady-tserkov/> (20.02.2024).
103. *Золотарьова Я. Історія виборів: третього Президента в 2004 році Україна обирала у «три тури»* // <https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-vivoriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049> (28.03.2024).
104. *Зустріч з делегацією єпископату РКЦ в Польщі* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zustrich-z-delegatsiyeyu-ypyskopatu-rkts-v-polshhi/> (16.02.2024).
105. *Зустріч Митрополита Епіфанія з кардиналом Куртом Кохом* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zustrich-mytropolyta-epifaniya-z-kardynalom-kurtom-koхом/> (18.02.2024).
106. *Колаборація, продаж зброї, порнографія: за час великої війни СБУ викрили понад 60 кліриків УПЦ МП* // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/4/7422638/> (8.04.2024).
107. *Митрополит Епіфаній провів зустріч з делегацією Єпископської конференції Франції РКЦ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-proviv-zustrich-z-delegatsiyeyu-ypyskopskoyi-konferentsiyi-frantsiyi-rkts/> (16.02.2024).

108. *Митрополит Епіфаній провів зустріч з делегацією Єпископської німецької конференції РКЦ* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-proviv-zustrich-z-delegatsiyeyu-ypyskopskoyi-nimetskoyi-konferentsiyi-rkts/> (16.02.2024).
109. *Міжконфесійний захід «Спільна молитва за Україну»* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mizhkonfesijnyj-zahid-spilna-molytva-za-ukrayinu/> (16.02.2024).
110. *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр* // razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf (10.04.2024).
111. *Патріарх Київський і Всія Руси-України Філарет для Радіо “Свобода”: Політичне значення приїзду Папи в тому, що з цим візитом пов’язане входження України до Європейської спільноти* // <https://www.radiosvoboda.org/a/876887.html> (07.12.2023).
112. *Перехід церковних громад до ПЦУ* // [https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ#Перелік_парафій,_що_змінити_церковну_юрисдикцію_з_УПЦ_\(МП\)_на_ПЦУ](https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ#Перелік_парафій,_що_змінити_церковну_юрисдикцію_з_УПЦ_(МП)_на_ПЦУ) (29.03.2024)
113. *Перше засідання Синодальної Комісії з міжхристиянських відносин* // <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/pershe-zasidannya-synodalnoyi-komisiyi-z-mizhhrystyuyanskyh-vidnosyn/> (24.01.2024).
114. *Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023)* // <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosynu-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r> (10.04.2024).
115. *Смягчение канонических наказаний: икономия и акривия.* // https://pravlife-org.translate.goog/ru/content/smyagchenie-kanonicheskikh-nakazaniy-ikonomiya-i-akriviya?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (12.01.2024).

116. Турій О. Церква і вибори: уроки 2004 року // https://risu.ua/cerkva-i-vibori-uroki-2004-roku_n34283 (28.03.2024).
117. У складі делегації ВРЦіРО Митрополит Епіфаній зустрівся з Папою Франциском <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/u-skladi-delegatsiyi-vertsiro-mytropolyt-epifanij-zustrivsia-z-papoyu-frantsyskom/> (16.03.2024).
118. Чорноморець Ю. *Практичне випробування релігійної біоетики в умовах коронавірусу* // <https://www.religion.in.ua/main/analitica/46268-praktichne-viprobuvannya-%20religijnoyi-bioetiki-v-umovax-koronavirusu.html> (29.03.2024).
119. *Як відзначали у Києві 1000-літній ювілей Хрещення Русі розповіли його безпосередні учасники* // <https://religions.unian.ua/orthodoxy/10187313-yak-vidznachali-u-kiyevi-1000-litniy-yuviley-hreshchennya-rusi-rozpovili-yogo-bezposeredni-uchasniki.html> (23.09.2023).
120. *Собор Української Православної Церкви 1-3 ноября 1991 года* // <http://krotov.info/acts/20/1990/19911103.htm> (26.09.2023).
121. Surzhko Harned L. *Russian World and Ukrainian Autocephaly: Religious Narratives in Anti-Colonial Nationalism of Ukraine* // *Religions* 2022, 13, 349. <https://doi.org/10.3390/rel13040349> (28.03.2024).